

Az egykori KMK-ról

1969 – 1982

PAPP István

„... a hírnév – az intellektuális és a társasági egyaránt – oly gyorsan semmivé lesz (mert bár a műveltség azután megpróbál szembeszállni az effajta betemetődéssel, ugyan sikerül-e ezerből akár csak egyszer is lebontania a rétegről rétegre halmozódó felejtést?).”

(Marcel Proust: A megtalált idő.

Ford. Jancsó Júlia. Bp. : Atlantisz, 2009. 36. p.)

Nem lehet véletlen az, hogy számos előddel és ma is élő utóddal bíró, tehát tudatosan tartalom- és alakváltó szerv négy évtizedét egyazon név alatt élte meg.¹ Ráadásul azt a negyven évet, amelyet sokan a modern magyar közkönyvtárügy megalapozása és kibontakozása szakaszának tekintenek, de olyanok is jócskán akadnak, akik a tudományos, a szak-, sőt az oktatás valamennyi szintjét szolgáló könyvtárak életrajzában is hasonló folyamatot vélnek felfedezni. Az 1959–1999-es időszakról van szó, amelynek a magyar nemzeti könyvtár keretében működő Könyvtártudományi és Mód-

szertani Központ (KMK) minden szakmai viszapillantás szerint, legyen az intézményi vagy személyes, szinte kihagyhatatlan szereplője volt. A Kádár-rendszer politikai és gazdasági konszolidációjának, viszonylagos sikereinek és felbomlásának három, majd az új (vagy régi?) rendszer fájdalmakkal is járó nekiveselkedésének első évtizede adta a KMK működéséhez a társadalmi háttérrel, s végső soron e háttér szükségletei, elvárásai határozták meg tevékenységének fő célját, vagyis a könyvtári szolgálat minden tekintetben való előmozdítását.

A változatlan név arra utal, hogy a kisebb-nagyobb változások során mégis érvényesültek bizonyos vonások, amelyek a lényegi azonosságot jelezték. Amikor ezek elhalványultak, valószínűleg akkor jött el az ideje, hogy az új azonosságot – amely nyilvánvalóan egy folyamat során alakul ki – egy új név², s minden, ami ezzel jár, fejezze ki. Minthogy ennek már tíz éve, megengedhető, sőt illő, hogy visszapillantunk a KMK-ra, s megkíséreljük szerepét, teljesítményét, sorsát áttekinteni és értékelni. A többes szám itt nem a traktátusok szerzőjét általában elrejtő általános alany, hanem valóban az az igény, hogy minél több résztvevő vagy érintett mondja el a történetet a maga szemszögéből, s vonja meg a maga mérlegét. Mintha máris megkezdődött volna ez a folyamat, hiszen az utóbbi időben itt-ott már felbukkant néhány „élménybeszámoló”³. Ezek a visszapillantások óhatatlanul sok szubjektív elemet tartalmaznak, főként személyes élményeken alapulnak, de vannak objektív, tényszerű feltárások is. Az utóbbiak közé tartoznak a *Könyvtári Figyelő* jelen számában megjelenő írások. Hadd legyen közöttük kivétel az enyém, egyszerűen azon az alapon, hogy érintettségem okán nem lehetek objektív. Mégse tehetem meg, hogy ne szólaljak meg ez ügyben egyfelől azért, mert szakmai pályafutásom 19 évét töltöttem el a KMK szervezetében (1959–1962: az Oktatási osztály munkatársa, 1969–1982: az intézet igazgatója, 1982–1985: az Országos Könyvtári Tanács (OKT) titkára voltam), másfelől pedig azért, mert talán ez az utolsó alkalom, hogy ezt megtehetem. Ráadásul

a vezetői felelősséggel való elszámolás kötelezettségéről és a magam mentsége előadásának lehetőségéről mint mozgatórugóról sem szabad megfeledkezni. Mindezzel együtt az én viszapillantásom nagyon szubjektív lesz (szinte kiált a neki ellentmondó, a tárgyat másképpen látó korrekciókért), esetleges mind a köz elé bocsátott emlékek kiválasztásában, mind a róluk szóló ítéletekben (újabb segélykiáltás a kollegiális segítségért, kiegészítésért és helyreigazításért), és a maga egészében vitatható.

Amit mondandó vagyok, az érthető okból kizárólag a KMK 1969 és 1982 közötti időszakára vonatkozik (röviden ezt a szakaszt nevezem hetvenes éveknek), ugyanis abban a kitüntetésben, megtiszteltetésben, bizalomban (s ez a bizalom nemcsak a kinevezési papírt kezembe nyomó miniszteriális hivatalnokok, hanem – utólag is úgy érzem – a munkatársaim részéről is megnyilvánult), s talán szerencsében részesültem, hogy az intézetet éppen ezekben az években vezethettem. Filozófiai közhely, s pirulva írom is le, hogy minden, ami létrejött, el is fog múlni. Általában van egy érési, kifejlődési szakasza, egy lehetőségei teljes megélésének csúcspontja, majd egy lassabb vagy gyorsabb hanyatlási periódusa a megszűntéig. Szégyentelen önteltség lenne azt állítanom, hogy a KMK vezetésem alatt élte meg a csúcspont élményét; ehelyett azt mondom, hogy a múlt század hetvenes évtizedében jutott el a KMK oda, ahová egyáltalán eljuthatott (voltaképpen ezt a tételt igyekszem bizonyítani a későbbiekben), én pedig szerencsés voltam, hogy éppen erre az időszakra szemeltem ki vezetőjének. Ebben sok minden játszott közre.

Itt szükségtelenül **nem** részletezendő előzmények után 1959-ben egy hallatlanul ambiciózus program – mondhatnánk modernül: vízió – irányítúje szerint indult meg gőzerővel a KMK-projekt.⁴ A magyar könyvtárügy prominens személyiségei fogtak össze, hogy az elkerülhetetlen politikai kompromisszumok megkötése árán az ország és lakói tényleges igényeit szolgáló, korszerű könyvtári rendszer kifejlődését promoveáló szervet hozzanak létre. Ez a ve-

zér gondolat végig meghatározó maradt a KMK működése során. Az induló éveket lelkesedés, küldetéstudat, lelkes türelmetlenség, egy kis elbizakodottság, enyhe szakmai gög jellemezték. Ezt a lendületet némiképpen megakasztotta vagy más irányba fordította az 1962-ben túl korán bekövetkezett igazgatócsere.⁵ Az új vezető technológiai irányultságára nem volt ráhangolva a KMK más kritériumok szerint összeválogatott fiatal munkatársi gárdája, a könyvtárak direkt nevelési, befolyásolási funkciójának erőltetését pedig ők már akkor is kétségbe vonták, s a naivitásba forduló jóhiszeműség intézetben belül és kívül mosolyt váltott ki. A bizonytalanná váló helyzethez az igazgató súlyosbodó betegsége is hozzájárult, s féltő volt, hogy a fejlődéssel járó gyerekbetegség a már folyamatban lévő vállalkozásokat is veszélyeztető krízisbe torkollik. A politikai igényeket támastó minisztérium veszélyeztetve látta kiszolgálását, az Országos Széchényi Könyvtár mint anyaintézmény indokolatlan beavatkozási kísérleteket vélt felfedezni a KMK részéről, s bizonyos szakmai hibák is támadási felületet nyújtottak. 1968 végén az illetékes minisztériumi osztály és főosztály félradikális megoldást választott a probléma kezelésére. Nem akarta leváltani a szocialista könyvtárügyben addig pozitív szerepet játszó, s eredményeket is felmutató, jó szándékú igazgatót, de a fenyegető válságra tekintettel teljes intézkedési jogkörrel felruházott miniszteri biztost nevezett ki 1969 januárjától egyelőre fél évnyi időtartamra. A választás reám esett.

Akkor már három éve a minisztériumban dolgoztam, s úgy látszik, kellő mennyiségű bizalmi tőkét halmoztam fel mind politikai, mind szakmai szempontból. Új feladatom az lett, hogy a kedélyek lehiggasztásával, az ügyek rendezésével és mederbe szorításával nyerjek időt a minisztérium számára a vezetés kérdésének megoldására. Ez az év első felében nem sikerült; ezért miután visszatértem a Könyvtári osztályra régi munkakörömbé, azt a megbízást kaptam, vegyek részt én is a KMK új igazgatójának a megtalálásában. Az általam felkeresett tekintélyes, egyetemi könyvtárigazgató⁶ – aki a minisztériumnak is

megfelelt volna – csak azzal a feltétellel vállalta volna el a megbízást, ha egyúttal az OSZK legfelső vezetésében is szerephez jut. Ezt a minisztérium az adott körülmények között nem tudta vagy nem akarta teljesíteni. Így folytatódott a vezetési válság, az igazgató egyre romló egészségi állapota mellett.

Az akkori viszonyok között szóba sem jött pályázat kiírása. Ezért villámcsapásszerűen ért, amikor közölték velem, hogy engem szemeltek ki a KMK igazgatójául. Nem hártottam el a felkérést, de három tényező megfontolását ajánlottam az illetékesek figyelmébe: 1) nem vagyok párttag, és soha nem is leszek az; 2) a KMK-ban igen sok barátom dolgozik, s ez károsan hathat a munkafegyelemre; 3) a dolgok rendje szerint az eltérő minisztériumi és szakmai érdekek és értékrendek miatt megromolhat az a bizalmi viszony, amely pillanatnyilag jelenlegi munkahelyem és közöttem fennáll. E felvetések ellenére sem állt el a minisztérium eredeti szándékától. (Az illetékes főosztályvezető az első tényező miatt visszatántorodott volna, de az osztályvezető – utólagos bizalmas közlése szerint – meggyőzte arról, hogy számíthat az akkori viszonyoknak megfelelő politikai korrektségemre⁷.) Ezek után már csak egy feltételhez kötöttem, hogy elfogadjam a megbízást: járuljanak hozzá, hogy egyik legjobb barátom – akinek az volt a híre, a rendszernek nem éppen barátja, de akitől a politikailag korrekt magatartásra garanciát kaptam – betölthesse az egyik éppen megüresedett osztályvezetői pozíciót⁸. Ezt is jóváhagyták, én pedig 1969. november 23-án, 38. születésnapomon átvettem a KMK vezetését.

I. Jellegzetességek és jellemző vonások

S most, amikor mérleget készítve azt vizsgálom, mi jellemezte a KMK-t az általam és önkényesen csúcseriódusnak nevezett éveiben, mik voltak legfontosabb erőforrásai, valójában mi tette azzá, ami volt, az alábbi nyolc összetevőt vagy jellegzetességet kell kiemelnem.

1. Emberi tényező

Már az elődszervezetek is az átlagon felül voltak ellátva azzal, ami a sikerhez elsősorban szükséges: ésszel és szívvel. A náluk tevékenykedő könyvtárosok közül számosan a későbbi években, évtizedekben kiemelkedő szerepet játszottak akár a KMK-ban, akár a KMK-n kívül. A KMK megalakulásával a személyzeti politika tudatosan törekedett a lehető legjobb erők megszerzésére és beépítésére. Itt kevésbé érvényesült az a haszon, amely a politikai szélviharoknak volt köszönhető (máshonét kiszorult, „büntetőbe” került kiváló emberek alkalmazása), inkább a már bizonyított, országos elismertségű szakemberekből, valamint az egyetemet, főiskolát nemrég könyvtárszakra végzett, szépreményű fiatalokból állt össze a kollektíva. Voltaképpen a KMK első évtizedében rekrutált gárda adta a második évtized sikereinek alapját: az idősebbek, a nagy öregek ekkor hasznosították tapasztalataikat, tudásuk legjavát, a korábbi fiatalok pedig alkotóerejük teljébe értek. A munkatársak kiválogatása a 70-es években is az addigi gyakorlatot követte: igyekezett a minőségi szempontot abszolút módon érvényesíteni (általában sikerrel), s csak néhány esetben kellett a politikai „ajánlásnak” megfelelnie, bár többnyire az így érkezett személyek is igen hasznos tagokká váltak. A kiválasztás menete rendszerint az volt, hogy az illető először külső bedolgozóként bizonyított, s szakmai-emberi kvalitásait meg- és kiismerve vált belső munkatárssá. Működött az ajánlás mechanizmusa is: ilyenkor a külső vagy belső ajánló vállalt felelősséget az illetőért, s az ajánló hitelének alapja az volt, hogy „a te barátod az én barátom is”. Minden osztályvezető (volt belőlük hét a valamivel több mint 50 fős intézetben) gyakorlatilag maga döntött a kizemelt felvételéről, igazgatói vétóra talán egy vagy két esetben került csak sor.

A 70-es évek elején volt némi mozgás az osztályvezetői posztokon, amíg a periódus második felére mindenki megtalálta a helyét. Nyugodtan állítható, hogy az osztályvezetők a maguk terepén országos tekintélyeknek számítottak, s mellettük

jó néhány munkatársuk velük egyenértékű szakember volt.⁹ Némelyiküknek pedig a könyvtári területen kívül kifejtett tevékenységük alapján a vezetőket meghaladó elismertség jutott.¹⁰

Kétségtelen, hogy okozott némi fejfájást az igazgatónak ez a „könyvtári területen kívül kifejtett tevékenység”, hiszen erőket vont el a szorosan vett szakmai feladatoktól. Ugyanakkor a másik oldalon végtelenül nagyobb hozama volt, mert növelte az intézet szellemi tekintélyét, hitelét és párbeszédre való képességét, erősítette kapcsolatrendszerét, s pozitívan hatott vissza a szakmai munka színvonalára is.

Sok húszas éveiben járó fiatal épült be a KMK egyes munkaterületeibe a 70-es években, hogy aztán egy-két évtizeddel később kerüljenek kulcspozíciókba, s fussanak be felívelő pályát.¹¹ Visszanézve megállapítható, hogy ők ebben az időben és ebben a közösségben szerezték meg a szükséges alapokat. Ma már biztosan gazdagabb és korszerűbb ismeretanyaggal rendelkeznek, mint egykori tanítómestereik, s teljesítményeik is meghaladni látszanak amazokét. Honnan veszem hát a bátorságot – kérlek joggal –, hogy az intézet lehajló ágaként jellemzem a 80-as, 90-es éveket? A válaszom az, hogy nem rajtuk múlik. Az egyes munkatársak egyéni teljesítményét nem szabad összetéveszteni az intézményével mint olyannal. A KMK mint szerves jelenség életciklusa, a könyvtáriügyben lezajló folyamatok, s végső soron a társadalmi, politikai, gazdasági változások eredményezték, hogy valaminek le kellett zárulnia, s valami másnak kellett elindulnia, amelyet már nekik és maguknak kell felépíteniük az új realitásoknak megfelelően. S ez a válaszom azoknak az érdekes, kiváló eredményekre joggal büszke kollégáknak is, akik pályájukat a KMK-ban futották be, s változatlan erővel, egyre magasabb színvonalon teljesítettek.

Sokan szálltak ki a KMK-ból már a 70-es években is, még többen az utánuk következőkben.¹² Velük lehet, hogy vesztett a KMK, de a könyvtárok, a könyvtárosképzés minden bizonnyal nyert. Könyvtári és nem könyvtári területen bizonyítottak, sőt sokuk éppen a KMK-s évek után

érte el karrierje csúcspontját. Az ő szóbeli és írásbeli visszaemlékezéseik mind a 70-es évekbeli KMK-ra utalnak, mint amely életük egyik meghatározó színtere volt, s általában pozitív emlékeket őriznek róla.

2. Emberi viszonylatok

Az emberekből mint téglákból épültek a KMK falai, de a közöttük szövődő kapcsolatok jelentették a habarcsot és a cementet. Természetszerűleg itt is kiépültek a minden hivatali munkahelyre jellemző viszonylatok és rutinok (alá- és fölrendeltség, szabályzatok és utasítások, tervek és jelentések, káderlapok, jellemzések és káderfejlesztési tervek stb.), de ugyanakkor jelen volt és érvényesült egy másik háló is a személyes szférában. Az erős barátság és az enyhe erotika szelleme hatotta át a falakat. Ne féljünk a szótól: Erosz bizony jelen volt, legalábbis a 70-es években, s olykor nem csak átszellemült, szublimált formákban nyilatkozott meg. Magát a kölcsönös szimpátiára, szeretetre épülő barátságot, az egymás testi-lelki személyességét szívesen elviselő magatartást, az egymás iránti nyitott – akkori kedvelt kifejezéssel – attitűdöt, az anyagiakban is megnyilvánuló segítőkészséget ugyanúgy ide sorolhatjuk, mint a nemek egymás iránti vonzalmának hol öntudatlan, hol tudatos, hol rejtett, hol nyílt, hol gyengébb, hol erősebb tünetekben való jelenlétét.

Ez az érzelmi kötőanyag bizonyos határokon belül ösztönző hatással lehet az egyének, de az egész szervezet teljesítményére. A szigorú utasításnál erősebben hathat a baráti kérés, a tetszeni vágyás jobb szöveget, hatásosabb előadást eredményezhet. A barátság enyhítheti a kíméletlen versenyt, helyezkedést és pozícióharcot, s elősegítheti az egyes szervezeti egységek közötti határokat áttörő csapatmunkát. Erosz minden teremtő munkában tetten érhető – igazolja ezt a pszichológia és a mindennapi tapasztalat.

Szélsőséges formájában a barátság persze korumpálhat és a szerelem sorsokat dönthet romba, ha túllép az adott helyzetre érvényes szabályo-

kon, de azokon belül a normalitás eleme és része a mindennapoknak. Egy-egy fellobbanástól eltekintve a '70-es évek KMK-jában az érzelmek az illendőség határai között maradtak, s általában pozitív hatást fejtenek ki.

Valójában egy szeretetteljes légkör alakult ki, amelyben nem nyert tápot az intrika, a klikkesedés, az áskálódás, az irigykedés és más hasonlóan bomlasztó érzelmi gyúanyag. De helye volt a baráti csipkelődésnek, ugratásnak, az intellektuális élcelődésnek, a szakmai, megalapozott kritikának. A közösség mindenkit érdeme szerint ítél meg és ismert el. Az éles szemű bírálókat ha nem hangzottak is el minden esetben, maga az érintett mérhette hozzá teljesítményét az elvárt nívóhoz. Ennek nyomán kialakult a szervezet informális hierarchiája, amely meghatározta mindenki helyét egy képzeletbeli ranglétrán. E létrának nem csak egy foksora volt, hiszen más-más erényeket, értékeket, teljesítményeket kellett összemérni, s így valaki az egyikén följebb, a másikon alább állhatott. Van persze a szervezetnek egy formális, hivatalos hierarchiája is, amely beosztásban, besorolásban, fizetésben, jutalmazásban fejeződik ki. Azt mondják, minél inkább egybeesik a két hierarchiarendszer, annál harmonikusabb a szervezet működése, annál jobb a munkatársak közérzete. A kettő közelítése a vezetés egyik legfontosabb feladata. Azzal hízelgek magamnak, hogy a KMK-ban nem nyílt tágabbra az elviselhetőnél a hierarchiák ollója, sőt a lehetőségekhez képest záródó tendenciát mutatott. (Következésképpen ragaszkodtam például ahhoz, ha csak néhány forinttal is, de mindannyiunk tanítómesterének¹³ mindig magasabb fizetése legyen, mint nekem.)

3. Emberi hálózatok

Érdeklődéssel várnánk annak az intézményszociológiai vizsgálatnak az eredményeit, amely azt kísérelné meg feltárni, kik, hogyan, milyen minőségben stb. kerültek kapcsolatba a 70-es évek KMK-jával, milyen benyomásokat, ismereteket szereztek e kapcsolatok révén, s hogyan

ítélik meg az intézet tevékenységét. Ilyen vizsgálat hiányában néhány adatszerű tény és számos publikált és még több szóbeli szubjektív nyilatkozat alapján lehet csak valamiféle képet kapni a KMK holdudvarát és egyben lényeges erőforrását jelentő körről, amely maga is több gyűrűből állt.

Az első és legfontosabb gyűrűt azok képezték, akik a képzés és továbbképzés kapcsán léptek a KMK hatáskörébe akár mint oktatók, akár mint tanulók. Egy szellemiség – amelynek szakmai, világnézeti, politikai és etikai összetevői vannak – a legintenzívebben a tanítási-tanulási folyamat révén hathatja át a célközönséget. Ha szakmánkban nagyjában-egészében egységes szemlélet alakult ki a könyvtárügy fő problémáinak, feladatainak, hibáinak és erényeinek megítélésében, abban oroszlánrésze lehetett a KMK pedagógiai tevékenységének. Ez a szemléletformálás – az átadott ismeretek mellett – volt a másik legfőbb hozadéka a reá fordított nem kis szellemi és anyagi erőforrásoknak. S tegyük mindjárt hozzá, hogy a haszon nemcsak az egységes szakmai közszellem terén mutatkozott, hanem az egyes szűkebb szakterületek vagy egyes könyvtár típusok számára szervezett továbbképzések egyben közösségformáló erővel bírtak, s a korszerű szakismeretek közlésén túl megindították vagy elősegítették az érintett szakterület önszerveződését, önálló szakmai entitásként való fellépését, a szakmai specializálódást is.

Nem volt a KMK-nak olyan gyakorlati feladata, vállalkozása, folyamatos munkája vagy egyszeri akciója, amelybe ne vonta volna be külső munkatársak igen széles, szélesebb vagy szűkebb körét. Az egyes tevékenységi irányoknak – képzés-továbbképzés, kutatás, állományépítési tanácsadás, könyvtártudományi dokumentáció, közönségkapcsolatok, hálózatfejlesztés, könyvtári technológia – megfelelő ad hoc vagy állandó csoportok jöttek létre külső munkatársak százaiból. Az egész könyvtári térképet és az egész országot lefedő hálóról beszélhetünk, amelyben a vidéken dolgozó kollégák számára is megfelelően vettek részt. Az egyes feladatok megoldása során létrejövő kétirányú

kapcsolatok egyfelől a közös munkát szervező és irányító, másfelől a tevékenységben különféle minőségben közreműködő szakemberek között mindkét fél számára előnyökkel járt: az egyik új információkkal, nézőpontokkal, a „rögvalóság leheletével” találkozott, a saját bőrén érezhette a korlátokat és nehézségeket, a másik saját problémájában megláthatta az országosat, sőt nemzetközit (vagy fordítva), megtanulhatta a kutatás, szervezés, szerkesztés stb. technikáit, s végül szellemileg és emberségben gazdagabban folytathatta helyi munkáját, vagy léphetett előre pályáján, vált esetleg a KMK belső munkatársává.

Meg kell emlékezni a külső munkatársak két sajátos csoportjáról. Az egyik azoknak a köre, akik más szakterületek specialistái voltak, szakértelmükre bizonyos kutatási, oktatási, fejlesztési feladatok megoldásához volt szükség. Ma azt mondanám, hogy talán még bátrabban kellett volna rájuk támaszkodnunk, bár az is igaz, hogy nem volt mindig könnyű eset bevonni őket, szinte félve léptek a számukra új terepre. Vagy túl sokat vártunk tőlük?

A másik kör azokból az értelmiségiekből tevődött össze, akik politikai okokból margóra szorultak. „Másként gondolkodók”, 56-os prüsszal rendelkezők, nonkonformisták, szabad szellemek, akiknek gyakran vagy többnyire meg kellett elégedniük szellemi favágással megélhetésük érdekében. A kulturális területen több helyen kaptak munkamorzsákat, s ezek közé tartozott a KMK is. E „szegénylegényeknek” főként könyvrecenziós feladatok jutottak, de részt vettek egyes kutatásokban is.¹⁴ Őszintén szólva, én igazgatóként nem kerültem velük személyes kapcsolatba (talán egy-két kivétellel), az illetékes vezető alkalmazta őket, s felibe-harmadába tájékoztatott is róluk. Viszont soha nem érkezett olyan felsőbb parancs, amely megtiltotta volna foglalkoztatásukat, sőt tőlem illetékes helyen nem is érdeklődtek irántuk. E szociális jellegű külső foglalkoztatás ismét csak a KMK javára vált: egyrészt kiváló kapacitások adtak biztos szellemi háttérrel egyes szolgáltatásoknak, másrészt ugyanők elismeréssel szóltak akkor, s em-

lékeztek meg később arról az intézetről, amely anyagi segítséget, jó szót és némi szabad szellemi környezetet nyújtott nekik.

4. Intézményi kapcsolatok

A KMK-nak eredményes működése érdekében szoros, termékeny, s hogy így mondjam, baráti kapcsolatokat kellett kiépítenie szűkebb és tágabb környezetének intézményeivel, intézeteivel.

Az első és legfontosabb teendő az OSZK-hoz fűző szálak kibogozása és újrakötése volt a 60-as évek végén. A KMK előző vezetése mindinkább önállósodni óhajtott szervezeti és gazdasági értelemben is, úgy azonban, hogy megtartsa beleszólási jogát az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) belügyeibe. Ez a kettős törekvés természetesen nem járhatott sikerrel. Ostobaság lett volna elszakítani kis csónakunkat az OSZK nagy hajójától (sokunk tanítómesterének szemléletes képe és tanácsa¹⁵), ugyanakkor a KMK könyvtárügyi szerepe és feladatrendszere megkívánta a nagyobb rugalmasságot biztosító viszonylagos önállóságot. Ezt úgy lehetett elérni, hogy a KMK továbbra is az OSZK keretében működött, de közvetlenül a minisztériumnak alárendelve. Tehát a felügyeletet nem az OSZK főigazgatója, hanem a minisztérium könyvtári osztálya gyakorolta: ő hagyta jóvá munkaterveit, fogadta el jelentéseit, határozta meg anyagi forrásait a nemzeti könyvtár költségvetésén belül. A KMK önállóan gazdálkodott, önálló személyzeti politikát folytatott, de élvezhette az OSZK gazdasági részlegeinek szolgáltatásait, s az OSZK párt, ifjúsági és szakszervezete kiterjedt a KMK-ra is, ami egyfelől könnyebbséget, másfelől védettséget nyújtott. Ezentúl a KMK igazgatója nem vett részt az OSZK vezetői kollégiumának ülésein, s a KMK nem foglalkozott az OSZK problémáival, az OSZK pedig nem is óhajtotta ezt. (A 70-es évek végén, a 80-as évek elején ismét felmerültek ugyan a kapcsolatok szorosabbá válását sürgető nézetek, de ezek már az általam tárgyalt csúcserőszakos időszak végét jelezték.)

Hasonlóan ellentmondásos viszony fűzte a KMK-t a könyvtárügy nagy szektoraihoz. A közkönyvtári (akkor: közművelődési) szférát abban az időben és a hosszú évtizedeken át domináló megyei könyvtárakhoz való viszonyt újra kellett rendezni. Ezen intézmények anyagi, személyzeti, szakmai megerősödésével a KMK már nem tölthette be a kezdeti évekre jellemző, paternalisztikus szerepet. Ex officio nem lehetett, de nem is volt okosabb megyei partnereinek, tehát a kioktató, némileg lekezelő stílusnak véget kellett vetni. A kapcsolatokat az egyenlő társak együttműködésére kellett alapozni. Annál is inkább, mert a 60-as években a megyei könyvtárak vezetősége és a KMK munkatársai közös munkákon nyugvó érési, fejlődési folyamaton mentek át, s szövődtek közöttük szoros munkatársi-baráti szálak.

A felsőoktatási könyvtárak terén más volt a helyzet. A nagy múlttal, tekintélyes szakemberekkel bíró egyetemi könyvtárak részéről elhangzottak ugyan lekezelő, a KMK illetékességét, felkészültségét kétségbe vonó hangok is, többségük azonban a pozitív semlegesség, sőt a segítőkészség álláspontjára helyezkedett. A főiskolai könyvtárak a gyerekkor nehézségeivel küzdöttek, így inkább tanultak, mintsem beleszóltak volna a nagyok dolgába. Ezen a területen még inkább a kooperációra kellett a hangsúlyt helyezni, s arra törekedni, hogy az egyetemi könyvtárosok legjavának szakértelmét a könyvtárügy hasznára mozgósítsa a KMK akár az oktatás, akár a kutatás területén. Ez a hozzáállás a 70-es évek végére egy kölcsönös előnyökkel járó modus vivendi kialakulásához vezetett, s több konzultációs alkalom, alkotói megbízás, kutatásban való részvétel jelezte a lehetséges kibontakozás irányát. Annyi azonban bebizonyosodott, hogy a KMK alapításakor körvonalazott tág horizontba nehezen illeszthetők be a felsőoktatási könyvtárak, s velük más jellegű kapcsolatokat kell kiépíteni.

Érdekes módon kevesebb érintkezési felület mutatkozott az akkor virágjokban lévő országos szakkönyvtárakat illetően. A különféle intézetek, intézmények, szervezetek keretében működő

szakkönyvtárakat hálózati központjaik fogták össze, s ehhez kevés, inkább semmi segítséget sem vártak a KMK-tól. Nem is kaptak. A leg-szorosabb együttműködés még az alapképzés terén alakult ki.

Az iskolai könyvtárak súlyos gondjainak megvolt a maga hordozója; együttműködések-sűrűlődségek a falusi és a gyerekkönyvtárak, -részleg-ek érintkezési pontjain mutatkoztak. A KMK e téren képviselt nézetei talán pozitív kihívást jelentettek, amelyet a partner tudomásul vett, s bizonyos pontokon (pl. könyvtárhasználatra való nevelés) igen szép eredményekhez vezettek.¹⁶

Az intenzív fejlődési szakaszukat élő szakszervezeti könyvtárak hálózati központjai szakmai érdekeiktől vezérelve és szakszervezeti főhivataluk nógatóására is természetességgel gravitáltak a KMK felé, ahonnan kellő mennyiségben és minőségben kaptak mind szakmapolitikai, mind tényleges szakmai muníciót, ami professzionalizálódásukat felgyorsította, hogy aztán a valóban látványos eredmények néhány évtized múlva ugyanilyen látványosan a semmibe hulljanak. A kettős közkönyvtári ellátás tévútnak bizonyult. Akkoriban azonban a szakmai horizont felhőtlen volt; báránnyelhetők néha csak a szakszervezeti érzékenység fűjt az égboltra.

Ebben az időszakban a KMK különös súlyt helyezett a Magyar Könyvtárosok Egyesületével való összedolgozásra, törekvéseinek szakmai és anyagi támogatására. Előtte az angol példa, a könyvtári élet demokratikus megszervezése lebegett, aminek kulcseleme egy olyan civil egyesület volt, amelynek akkoriban erős, szakmai feladatokat ellátni képes, tekintélyes létszámú titkársága volt (nem is szólva a rengeteg, önkéntes munkát vállaló külső szakemberről), s amely minden tekintetben partnere és ellensúlya volt a miniszteriális vezetésnek. Ezért szerepeltettük, ahol csak lehetett kiadványainkon az MKE-t mint társkiadót, jelentettük meg évkönyvét, láttuk el egyes szekciók titkársági feladatait, s igyekeztünk előmozdítani minden adódó módon az egyesület szakmai és politikai tekintélyét és hatókörét. Tulajdonképpen a könyvtárügy társadalmisítása lett volna a cél,

a szakmai öngazgatás valamiféle formájának megteremtése, az alkotni képes és akaró erők felszabadítása a hivatali hierarchia alól a szabadon választott tisztségviselők által irányított és szolgált egyesülettel és egyesületben. Az Országos Könyvtárügyi Tanács csekély aktivitást mutatott ebben az évtizedben, így mint kooperációs partner nemigen jött számításba.

Korrekt volt a KMK viszonya a könyvtárügyön kívüli szervezetekhez. Megtisztelő volt az MTA könyv- és könyvtártörténeti bizottságának irántunk tanúsított érdeklődése. Barátaink – akiket akkor népművelőknek neveztek – központi kutató-módszertani intézetével felemás volt a kapcsolatunk. Egyfelől mindig tartottunk az újra meg újra a közművelődés egysége jelszavával és a komplex művelődési-oktatási intézmény eszméjével jelentkező, általunk bekebelezőnek, sőt imperialisztikusnak érzett törekvésektől (lásd például a klubkönyvtári mozgalmat, nem is szólva a napjainkban teret nyerő, de már akkor is lappangó fejleményekről), másfelől közös kutatásokat végeztünk ottani kollégákkal, és saját kutatásainkhoz is tekintélyes forrásokhoz jutottunk az általuk kezelt alapokból, különösen a tárgyalt periódus második felében.

5. Nemzetközi kapcsolatok

A magyar könyvtárügy kezdetei óta mindig is igyekezett lépést tartani európai partnereivel, vagy legalábbis felzárkózni melléjük. Ez a törekvés mozgatta az 1950-es években meginduló, nagy modernizációs mozgalmat is, még ha az iránytű nyugat helyett keletre volt állítva, s a jelszavak szocialista célokat és tartalmakat hangoztattak. Valójában angolszász és skandináv típusú közkönyvtárügyet szerettünk volna teremteni, szép hagyományokat őrző nagykönyvtárainkat pedig korszerűsíteni. Ugyanúgy, ahogy szerte Európában a háború után Németországtól Itáliáig, Franciaországtól Ausztriáig. Némely országok megelőztek bennünket a felzárkózási és modernizálási versenyben, egészében azonban nincs miért szégyenkeznünk: azokat az anyagi

erőforrásokat, amelyeket a döntéshozó hatalmak rendelkezésünkre bocsátottak, jól használtuk fel, még ha némely vállalkozás zsákutcába torkollott is.

A 70-es években már nem kellett olyan rejtjelesen beszélni, mint a 60-as, pláne 50-es években. Leróva a tiszteletköröket, nyugodtan vehettük a példákat bárhonnet a világból. Gazdag szakkönyvtárára és dokumentációjára támaszkodva a KMK vette is.¹⁷ Ezenfelül a megszorodó külföldi tanulmányúti lehetőségek, valamint a hozzánk látogató külföldi kollégákkal folytatott konzultációk ugyancsak hozzájárultak a látókör tágulásához, a Széchenyi-szindróma^{18*} erősödéséhez. A nyelvismeretek is bővültek az intenzív nyelvtanfolyamok révén.

A mérce tehát a nemzetközi színvonal volt, akármennyire is a szocialista táborba voltunk bezárva. A szomszédsággal nem is lett volna baj: azonos cipőben jártunk, azonos célokat próbáltunk kitűzni és elérni ki kedvezőbb, ki kedvezőtlenebb körülmények között. Bennünket az is hajtott a szomszédokkal való együttműködésre, hogy legalább közvetett módon elősegítsük a magyar lakosság könyvtári ellátását.¹⁹ E területen bizony akkoriban nem sok sikert értünk el; pontosabban: nem sikerült, bármennyire is akartunk példát mutatni a hazai kisebbségek könyvtárainak fejlesztésével. (Az igazság kedvéért: ez is csak szerény mértékben valósult meg.)

A KMK számára természetesen adódott a nemzetközi együttműködés platformja és kerete. Szovjet példára (valószínűleg náluk is ez volt a mozgatórugó) minden országban létrejött az ún. naucsnyj-metodicseszkiy centr, s ez a valami szocialista vívmánynak lett beállítva. Annyiban szocialista is volt, hogy túltengett bennük az ideológia és a politikai nevelőmunka (ezen még leginkább a mi központunk tette túl magát, irigyeltek is érte bennünket), ám a tényleges könyvtári funkciójukat tekintve inkább a skandináv államokban működő, központi könyvtári szolgáltatókra emlékeztettek. Az idő haladtával velük is egyre inkább szót tudtunk váltani és érteni.

A szocialista KMK-k igazgatóinak és vezető munkatársainak évente, kétfévente megtartott

értekezletein többnyire unalmas, deskriptív előadások hangzottak el, azonban az informális megbeszéléseken több, együttműködésen alapuló vállalkozás is létrejött, elsősorban az olvasásszociológia területén.²⁰ Azonban a korábbi, hamvába hullt nemzetközi könyvtári dokumentációs gigaprojekt helyett az ajánlott szerényebb, költsönös tájékoztatást kínáló, válogatott anyagot tartalmazó, nemzeti referáló lapok rendszere sem jött létre; e téren csak a cikksere működött, az is csak döcögve.

Közreműködni az IFLA munkájában jelentette volna igazából a nemzetközi porondra való kilépést, ennek azonban elsősorban anyagi akadályai voltak. Hogy ideológiai-politikai megfontolások is gátolták volna, ennek tesztelésére azonban nem is került sor. Magam az 1970-es moszkvai IFLA kongresszuson kapcsolódtam be a közkönyvtári szekció munkájába (ehhez alapot a hazai szakmai irányelvek nyújtottak), s később mint az *IFLA Journal* szerkesztőbizottságának az elnöke fejeztem be ténykedésem. Amennyire tudtam, más magyar kollégákkal együtt igyekeztem közvetíteni a hazai könyvtárügy és a nemzetközi szervezet között.

6. Politikai atmoszféra

Ha a 70-es évekről szólunk, le kell szögeznünk, hogy a pártállam, a szigorúbb, enyhébb, közvetlen vagy közvetett diktatúra viszonyai között működött az ideológiai, világnézeti, propaganda, tudatformáló, népnevelő szférához sorolt közkönyvtárügy egyik központi szervezete, a KMK. A kor jellemzésére itt kár szót vesztegetni. Ennél fontosabb kérdés, hogy a külső, meghatározó feltételek között milyen volt az intézet politikai irányultsága, közhangulata, miképpen viszonyult az általános elvárásokhoz, s ez mennyiben befolyásolta szakmai munkáját.

A KMK légkörét is meghatározta az a kompromisszum, amelyet a rendszer urai kötöttek a néppel, s amely a Kádár-rendszer virágkorában működni látszott. Az új gazdasági mechanizmus – ha voltaképpen átörösz nem eredményezett is

a gazdaságban – a gondolkodás terén kinyitotta az ablakokat, ha az ajtókat nem is. Megfelelő formában már lehetett kérdéseket megfogalmazni, s tudomásul venni a valóságot. A KMK is fessegette a kimondhatóság határait, s miközben megadta a császárnak, amit elvárt, ám igyekezett a könyvtárhasználók valós igényeit szolgálni. E keretek között a munkatársak úgy érezhették, mintha ténylegesen is szabadon gondolkodhattak, beszélhettek volna. Ez így is volt a falak között. A politikai „szabadgondolkodásnak” nagyjából az egzisztencia védelme szabott határt. A szamizdatok szabadon körözhettek az íróasztalok között, a rendszer margóira szorult, szigorú szankciókkal fegyelmezett kritikusai bejártak az intézetbe – ahogy akkoriban mondták – jó ízű beszélgetésekre, a filozófiai, politikai, esztétikai állásfoglalások igyekeztek semlegesek maradni, a marxista terminológia éppen csak a felszínen mutatkozott, tehát kvázi (ugyancsak korabeli kifejezés) szabadnak érezhette magát a kollektíva. Ez a szabad szellem áthatotta az intézetet, házon belül nem kellett, sőt kínos lett volna a hivatalos vonalak mentén beszélni. Legjobb emlékezetem szerint ezt a politikai alapállást mindenki osztotta, s konszenzus volt e tekintetben párttag és nem párttag között. A párttagok nem képezték megkülönböztetett kategóriát: nem voltak kizárva a közösségből, nem hallgatott el senki a jelenlétükben, nem kellett tartani attól, hogy a szabad szellem árulóí lesznek. Persze szükségtelen provokációkra sem került sor irányukba. Sőt: a rendszer ódiúját nekik kellett eltúrníúk, és sokszor nekik kellett megvédeniök illetékes helyen a KMK szellemiségét.

E közös politikai platformon természetesen különféle nézetek éltek egymás mellett függően attól, ki honnan jött, mi volt családja társadalmi helyzete, kitől tanult, mit olvasott, s mi volt személyes kompromisszumának tartalma. A közös nevezőt igazából a rendszer megkérdőjelezése jelentette: egyszerűen eltúrtük, mint ahogyan a nép is tette, de kevesen gondolták közúlünk, hogy történeti léptékben tartósnak fog bizonyulni. Mintha az lett volna a szakmai vezérgondolatunk, hogy az európai standardoknak megfelelő

könyvtárügy is hozzájárul a rendszer eresztékeinek lazításához, a javuló hazai könyvtermés és a bővülő nyugati könyvimport a könyvtárakban egyre erősebb közvetítendő municiót jelent a közgondolkodás számára. Forradalmi rendszer-váltásra aligha mertünk gondolni, de egy távlati összenövést a világ boldogabbik felével nem tartottunk kizártnak.

Hogy mennyire labilis ez a belső megegyezésen alapuló állapot, jól mutatta, miként kezelte a hatalom 1979-ben a cseh Chartások melletti kiállást, melyben néhány KMK-s is részt vett. A nyílt kritikát nem túrte el a rendszer, azonnal fellépett ellene. A kérdés csupán az, hogy elég erősnek, vagy túl gyöngének érezte magát ahhoz, hogy ne alkalmazzon keményebb szankciókat. Mert legyünk őszinték, a következmények nem igazolták a nagy íjedelmet, amit az aláírók, a velük szimpatizálók, és a KMK integritását féltő igazgató érzett. A magam részéről jelen voltam néhány „elbeszélgetésen”, mert úgy éreztem, az aláírók – bármennyire igazuk volt is – nemcsak saját egzisztenciájukat, hanem a KMK létét is kockára tették. Nyilván nem vállaltam volna eltávolításukat, ez esetben leköszöntem volna megbízásomról. (Ezt a kijelentésemet remélhetőleg hitelesíti későbbi viselkedésem: komolyan veszem azt a határt, amit nem szabad átlépni.) Elgondolkozhat így utólag az ember, vajon ez az 1979-es aláírás – egyéb tényezőkkel együtt – nem járult-e hozzá, hogy a KMK sorsa néhány év múlva leszálló ágba fordult.²¹

Előbb-utóbb nyilvánosan is fel kell tenni a kérdést: voltak-e III/3-asok a KMK-ban? Eleve nem zárható ki jelenlétük, hiszen különösen a magyar könyvtermés rendszeres kritikai szemlézése és az olvasási kultúra vizsgálata és eredményeinek a könyvtári gyakorlatban való érvényesítése érzékeny és ellenőrzendő területek lehettek a totalitásra törő hatalom szemszögéből. Nem tudom. Amit tudok, hogy mint minden hasonló intézményt, a KMK-t is figyelemre méltatta a Belügyminisztérium. Igazgatói kinevezésem után hamarost nálam is megjelent a „gondukat viselő” főhadnagy, s rendszeres időközönként érdeklődött a KMK ügyei iránt. Örültem, ha

kaptam tőle háttérinformációkat (egyébként más információs csatornákból már hozzájutott ezekhez az ember), s igyekeztem a KMK és munkatársaim védelmét szolgáló elleninformációkkal szolgálni. Jól tudom ma már, hogy e sajátos információcserében csak én járhattam rosszul, hiszen bármilyen semleges vagy torzított adat is az elemző munka során beillesztve egy nagyobb egészbe hasznosulhatott bizony a BM-ben. Szánt szándékkal senkinek sem ártottam; ha hibáztam, hát abban, hogy nem tettem közhírré e kapcsolatot. De tehettem-e? Akkor fel kellett volna adnom a KMK-t; de feladhattam-e?

7. „Árkádiában éltem én is”

Lehet, hogy az idősíkok egybeesésének szeszélyes játéka okozza – szeretném remélni, hogy nem – de az itt-ott szóban és írásban megnyilvánuló visszaemlékezők leírásaiból számomra többnyire (mindig?) a 70-es évek KMK-ja dereng fel. A visszapillantók meleg, pozitív indulatoktól átítatott szavait csak az édes ifjúság vagy a derék férfikor emléke diktálja, vagy valóban olyan értékes intellektuális és érzelmi élményekben volt részük 30–40 évvel ezelőtt? Én azt hiszem, hogy akkoriban nem csak kecskéket legeltettek a KMK-sok a magyar könyvtárügy néha kopárnak érzett mezőin, hanem közös munkával valódi értékeket hoztak létre, s ez az oka annak, hogy nem pusztán az eltűnt idő utáni nosztalgia fényezi a múltba nézők szeme előtt feltáruuló látványt.

A KMK munkatársai – mint mondták, mondják – úgy érezték, egy boldog szigeten élnek. (Egyébként ez korántsem volt egyedi jelenség; más, viszonylag védett, korabeli szellemi munkahelyeket is ugyanezzel a képpel írtak le.) A szellemi szabadság és a kollegialitás viszonylag védett szigetén, ahol – ha különösen nagy hullámverések nem támadnak – nem csak túlélni, de élni lehet, ahol szeretjük és nem bántjuk egymást. Ennek a „szocialista eltestvériesülésnek” – egy hajdani KMK-s kifejezése²² – persze megvoltak a maga hátrányai is, mint például az enge-

dékenység, a fegyelem lazulása, az igazi verseny hiánya, a bohémságig menő könnyedség stb., de a végső elszámolásban ezek a hiányosságok is meghozták a maguk pozitív gyümölcsseit, vagy legalábbis szemet lehetett hűnyni felettük.

Valamelyik KMK-s volt az, aki dicséretes önróniával kisbetűvel írva vagy mondva az intézet betűszavát az akkor érvényes büntető törvénykönyv vonatkozó paragrafusára utalt.²³ S valóban volt valami közveszély a fennálló rendszerre nézvést egy ilyen társaságban, s a munka sem folyt állandó intenzitással (eltekintve néhány íróasztaltól és írógéptől) reggel nyolctól délután ötig. Talán mindkét jelenséget a 80-as évek elején megkezdődött stagnálás, majd hanyatlás okai között lehet tetten érni, bár mindkettőre menségül szolgálnak azok a teljesítmények, amelyekből hosszú időn, évtizedeken át profitált a magyar könyvtárügy.

Mindenesetre a KMK munkatársi közösségét erős identitástudat jellemezte, amelyet a közkönyvtári közeg részéről a nyújtott szolgáltatások szükségességének és hasznának elismerése, az egyéb könyvtári területek részéről pedig a szívélyes jóindulat és alkalmankénti kooperáció alapozott meg. Tehát a hasznosság az identitás – s ha nem félnék a nagy szavaktól, azt mondanám, küldetéstudat – meghatározó elemét képezte, amely mindig erősödött az egyes munkatársak vagy részlegek kiemelkedő teljesítményei által. A KMK dolgozóját – talán nem elfoglalt túlzás – büszkeséggel töltötte el az a tudat, hogy kiváló emberek és szakemberek munkatársa lehet, s a másik sikerének visszfénye őt is kedvezőbb megvilágításba helyezi, másfelől az ő teljesítménye is növeli az egész elismertségét. Jó volt a KMK-ban dolgozni, s a különböző okok miatt eltávozott munkatársak utólag sem bánták meg az itt eltöltött éveket, és sokuk a kiválás után is – és nagybetűvel! – KMK-snak tekintették magukat, éppen úgy, ahogy a KMK is – kevés kivétellel – továbbra is a magáénak tudta a más, többnyire fontos könyvtári pozícióba került vagy más szakterületen szép karriert befutott távozottakat.

8. A vezetés dilemmái

Amikor megbízást nyertem a KMK vezetésére, semmiféle elméleti tudásom vagy gyakorlati tapasztalatom nem volt a menedzselés terén, hacsak nem számítjuk a zalaszentgróti Járási Könyvtárban eltöltött két évet, melynek során másfél munkatárs felelős vezetője voltam. S ha lett is volna ilyesfajta felkészültségem, mit segített volna rajtam egy olyan helyzetben, melynek nehézségét számos tényező súlyosbította. A KMK mégis csak a KMK volt, amelynek intézményi presztízset a vezetői válság még csak kis mértékben kezdte ki. Meghatározó személyisége, emberi-szakmai garanciát adó, országos auktoritása volt a közkönyvtárügy atyamestere, munkatársainak intelligenciaszintje jóval meghaladta az átlagot, az erős személyiségjegyekkel, elképzelésekkel, érdekérvényesítő képességgel felruházott munkatársak szertehúztak, de ugyanakkor sürgették egy vonatkozási pontot jelentő, döntésképes vezetés létrejöttét. Ráadásul e munkatársak közeli ismerőseim, sőt barátaim voltak. Ez utóbbi körülménynek inkább előnyét, semmint hátrányát éreztem: általános segítőkészség, megértés, együttműködési hajlandóság fogadott.

A vezetésnek, azaz nekem mindenekelőtt tisztáznom kellett a munkatársaimhoz fűződő viszonyom. Az nyilvánvaló volt, hogy a meghatározó munkatársak egyikével sem vehetem fel a versenyt a maga szakterületén, ezért magamnak saját szakterületet kellett kialakítanom. Ez pedig abban állt, hogy versengés helyett minden erővel kifutási lehetőséget biztosítsak, lehessen mindenki kakas a maga szemétdombján, ne vegyem el senki elől a szereplési alkalmat és felelősséget, ugyanakkor igyekezzek összhangot teremteni a játszók között, ne legyek elfogult senki javára vagy kárára, a túl erőseket fogjam vissza, a gyengéket támogassam, s Menenius Agrippa példabeszédét követve érvényesítsem a tagok összedolgozásával a test harmóniáját.²⁴

Ma is úgy ítélem meg, ezt a szándékom néhány év alatt sikerült megvalósítanom, s a tényleges

igényeket tükrözve alakult ki a KMK munkaszervezete, az egyes osztályok jól körülhatárolható és homogén feladatköröknek feleltek meg. Ez azt eredményezte, hogy valódi kis kollektívákká fejlődtek az osztályegységek, de amelyek képesek voltak együttműködésre a KMK egészével és a társosztályokkal is. A könyvtárügyi terepen kellő kompetenciával és hatásfokkal léphettek fel, s mindegyiküknek sikerült a saját kisebb-nagyobb holdudvarát, vonzáskörzetét megteremtenie.

Összefoglalva: a KMK feladatrendszerét az adott helyzetben és szakaszban nem egyetlen erős és személyében országos tekintélyű, all round szakember szolgálhatta a leghatékonyabban, hanem szaktekintélyek és vezetők sora, akik között legföljebb primus inter pares lehetett a vezetőnek kinevezett személy. Ez korántsem jelentett gyengekezűséget, mert az anyagi források fölötti végső rendelkezést, a munka általános irányítását, az ügyek napi felügyeletét, s a döntési illetékességet soha nem adtam ki a kezemből.

A 70-es években még nem sokat tudtunk a menedzsment fogásairól és technikáiról. Kissé hályogkovács módjára alkalmaztam olyan módszereket, amelyek később elméleti alapot is nyertek. Igyekeztem a hierarchia piramisát lelapítani egyfelől azzal, hogy három osztály helyett hetet állítottam fel, nem voltak a szervezetben osztályvezető-helyettesek és talán egy kivételtől eltekintve csoportok sem, nem volt állandóra kinevezett igazgatóhelyettes, másfelől azzal, hogy gyakorlatilag az ötven-hatvan munkatárs mindegyikével törekedtem személyes, a munkát illetően bizalmas kapcsolatot kialakítani, azaz érdemi párbeszédet folytatni.

A hatalmat veszélyes, emberrontó, pusztító erejű valaminek tekintettem, amelyet csak két eszközzel lehet úgy-ahogy féken tartani: az egyik a teljes őszinteség, nyíltság a szervezet ügyeit illetően, vagyis a titok- és manipulációmentes, információmegosztó vezetési stílus, a másik a hatalom minél több személy közötti megosztása, azaz demokratizálása, ami a túlhatalom veszélyeit csökkentheti.

Egy ilyen „open society”-re hajazó légkörben

a baráti szálak sem jelentettek korrupciós veszélyt, inkább hozzájárultak az eredményes működéshez. A munkatársak – évtizedek múltán visszatekintve is – partnereknek bizonyultak, megértően és elfogadóan viszonyultak ehhez a vezetési stílushoz, a szabadság közege nem fajult szabadossággá. Aki élni akart és tudott a felkínált lehetőséggel, sokra vihette akár a KMK-n belül, akár rajta kívül. Akinek természetével nem illett össze ez a fajta közösségi szellem, az előbb-utóbb munkahelyet váltott, de kölcsönös harag nélkül.

Nos, ami a falak között működött, azzal megpróbálkoztam szélesebb körben is. A KMK-t megalakulása óta a szimpátia megnyilvánulásai mellett bizonyos fenntartások is övezték, vízfejnek, okoskodónak, áltudományos műintézetnek, illetéktelen beavatkozóknak, egyszóval fölöslegesnek minősítették, ha nem is a pulpitusról, de a folyosókon. Ezen egyfelől a tényleges teljesítménnyel, másfelől szívós kapcsolatépítéssel lehetett csak segíteni. Az előbbire a következő szakaszban fogok kitérni; ami az utóbbit illeti, mindenekelőtt fel kellett adni a fensőbbeséget, kioktató, mindent jobban tudó stílust, aminek nyomai csak-csak felfedezhetők voltak a 60-as években. A könyvtárakhoz fűződő viszonyt, még a legkisebbeket és legerőtlenebbeket illetően is, - a teljes egyenjogúságra, a közös ügyben egyenrangú partnerségre kellett alapozni, a „tanulj tőlem” attitűdöt a „tanuljunk egymástól”, sőt a „tanulok tőled” magatartásnak kellett felváltania. Hogy ez mennyire sikerült, azt a KMK könyvtárközi kapcsolatainak minőségével, mennyiségével és erejével lehet lemérni; a mutató – szerintem – szignifikánsan a pozitív tartomány felé lengett ki.

Amire nem tudok válaszolni – mert ezt a választ a külső szemlélőnek kell megadnia –, az az, hogy mégis miért lett vége a KMK „aranykorának”, mi okozta – nevezzük néven – a bukásomat, miért kellett lemondanom szakmai pályám csúcán eltöltött tizenhárom év után? Általánosságban persze megfogalmazhatók az okok: maga a hosszú tizenhárom év indokolja a váltást; talán nem tudtam újabb életet lehelni a lohadó gépezetbe; a

munkatársaknak új edzőre volt szükségük a jobb teljesítmény eléréséhez; megrendült a fenntartó bizalma bennem, amire már kinevezésemkor is jósként utaltam; a könyvtárak úgy érezték, másfajta KMK-ra van szükségük, vagy boldogulnak KMK nélkül is; a minisztérium nem kapta meg azt a muníciót a KMK-tól, amelyre a válságosra forduló 80-as években – úgy vélte – szüksége van, illetve mást kapott helyette. A spekulációt tovább lehetne folytatni, s érdemes is volna ezt az immár könyvtártörténeti, napi aktualitását azóta hál’ Isten teljes mértékben elvesztett elemzést valakinek elvégezni. Talán még tanulságokkal is szolgálhat a ma és a holnap számára.

II. Sikerek és kudarcok

A fentiekben leírt jellegzetességek azonban csak az eredmények, a teljesítmények fényében nyerhetik el minősítésüket: hozzájárultak-e vagy sem a magyar könyvtárügy szolgálatához. Erre a kérdésre végképp az illetékesnek, a fogyasztónak, a könyvtáraknak és könyvtárosoknak kell választ adniok. Amit én tehetek, az csak annyi, hogy áttekintem a 13 év legfontosabb feladatait, cselekvési irányait, s igyekszem a bennfentes szemszögéből megvizsgálni néhány jellemzőjüket, problémájukat, remélve, hogy némi adalékot nyújtok a végső mérleget megvonók számára. (A témák kiválasztása tudatos, de sorrendjük egyáltalán nem jelent egyben fontossági sorrendet is. Ha itt-ott megismételném az előző szakaszban elmondottakat, előre is elnézést kérek.)

1. Képzés és továbbképzés

A KMK egyik nagy vívmánya a még az OKT által 1957-ben elindított, égető igényt kielégítő könyvtárosképző szaktanfolyam gondozása és fejlesztése. Ez eleinte mind az egyetemi képzés alatti szintet megkívánó munkaköröket, mind a kezelői-asszisztensi feladatokat ellátó munkatársak kiképzését szolgálta, munka mellett, esti és levelező formában. Az előbbi célt

lényegében elérte azzal, hogy megalapozta és előkészítette az újra meginduló főiskolai szintű könyvtárosképzést, sokáig tananyaggal, tanárokkal is ellátta. Személyes meggyőződésem mindig is az volt, hogy a könyvtárosképzést – a könyvtárosságot felsőfokú szakképzettséget igénylő szakmának minősítve, – az iskolarendszer keretébe kell illeszteni, a diplomának hitelét felsőfokú tanintézetnek kell garantálnia. Ez a vállalkozás a 60-as évek szívós munkájával alapjaiban megvalósult.²⁵

Kényesebb ügy volt az ún. középfokú képzés perspektivikus fejlesztése, ami a 70-es évekre várt. Addigra nyilvánvalóvá vált, hogy az iskolarendszer keretében nem valósítható meg ez a képzési szint, ezért továbbra is a tanfolyami, a könyvtárak által szervezett formát kell választani. Szinte fából vaskarikát faragni munkának látszott egyrészt egy igényes, korszerű és gyakorlatias szakmai ismereteket nyújtó képzési formát megszervezni, de úgy, hogy se a résztvevők, se a tanárok, se a szervezők ne érezzék azt, hogy amit tanítanak és megtanultak, az voltaképpen megfelel a főiskolai követelményeknek.

Én úgy ítélem meg, hogy végül ez a feladat is sikeresen teljesült, s annak ellenére, hogy kezdetől fogva kérdések övezték, a későbbiekben pedig komoly fenyegetések érték, a helyes irányba lendítette a könyvtárosi-informatikusi szakmai oktatást. A hullámok persze máig fodrozódnak. A könyvtárosi etikai kódex kapcsán is összecsapott két nézet: ki tekinthető könyvtárosnak? Az egyik álláspont szerint a szakmai felsőfokú képzettséget igényel, tehát az egyetemet, főiskolát végzett kollégák tekinthetők könyvtárosnak, a másik nézet szerint pedig – legalábbis az etika szempontjából – bármilyen szintű könyvtárosi szakképzettséggel rendelkezők, sőt valamennyi könyvtári dolgozó képzettségük szintjétől és tartalmáról függetlenül könyvtárosnak minősül. A vita kompromisszummal zárult, de a feszültség továbbra is lappang.²⁶

A továbbképzés terén azt emelném ki, hogy megszilárdult a rövidebb, felfrissítést vagy eligazítást nyújtó és a hosszabb, alaposabb szakismereteket közvetítő tanfolyamok rendszere,

egészséges aránya. Egészében a továbbképzési kínálat igazodott a könyvtári kereslethez; ezt a KMK különféle csatornákon keresztül biztosította: közvetlen konzultációk, felmérések, igénykutatások, a nemzetközi trendek figyelése. Különösen nagy vállalkozásnak bizonyult az új bibliográfiai leírási szabvány elterjedésének és bevezetésének tanfolyamok sorával való megalapozása, ami új szemlélet kialakítását eredményezte e téren, s megalapozta a későbbi, számítógépes erőfeszítések sikerét is.

Az oktatási munkában a KMK valamennyi részlege részt vett. Főként munkatársaik előadóként való közreműködésével, de esetenként a továbbképzési tematika kialakításával is. S ha még azt is hozzászámítjuk, hogy a KMK szervezőként és oktatókkal jelentős mértékben ösztönözte, támogatta a hálózati központokban és az egyes könyvtárakban folyó továbbképzéseket, előadókat bocsátott a felsőfokú könyvtáros szakképzés rendelkezésére, tananyagokat állított elő műhelyében, akkor megtette, ami erejéből tellett. Talán többet is: az a körülmény, hogy a képző intézetek kevés vagy alig figyelmet fordítottak a továbbképzés területére (kényszerből vagy kényelemből?), a KMK e téren betöltött szerepét felülértékelt, amit aztán túlzott centralizációnak vagy dicséretes feladatvállalásnak lehetett minősíteni.

2. Szakmai irányelvek és környékük

Könyvtárpolitikai szempontból meghatározó és hatásában korszakformáló, a közkönyvtárügy fejlődésének hosszú évekre irányt szabó munkálkodása volt a KMK-nak a közkönyvtárak, majd az egyes tevékenységeikre és típusaikra vonatkozó irányelvek kidolgozása, majd realizálásuk elősegítése.

A folyamat kezdetét az emlékezetes 1968-as, békecsabai OKDT-üléshez köthetjük, amikor az irányelvek első koncepcióját – föltételezhetően az IFLA készülöben lévő, hasonló dokumentuma alapján – a KMK vitathatatlan szellemi vezére, *Sallai István* előterjesztette.²⁷ Hosszú

csatározások után jelent meg végre minisztériumi dokumentumként is. (Mondani sem kell, hogy ebben oroszlánrészre egy korábbi KMK-s kollégának volt²⁸.)

Az irányelvek már annak előtte megkezdték hatásukat kifejteni, hogy hivatalos jóváhagyást kaptak volna. Elkezdődött a megyékben a könyvtárak helyzetének felmérése, a kívánatos szinthez való bemérése, és részletes, ütemezett hálózatfejlesztési tervek készültek. Ezek képezték mindenfajta fejlesztés (kölségvetési, személyzeti, állományépítési, építési-felújítási, gépesítési) alapját és hivatkozási pontját. (Nem is gondolta volna előtte az ember, mekkora segítséget adott ehhez az egyes települések adatait soronként tartalmazó statisztikai összeállítás, amely aztán egész divatot teremtett a megyei hálózatokban.) A helyzet addigra úgy alakult, hogy buzgóbb forrásokra lehetett számítani megyei, városi, községi szinten, semmint országosan, s csakugyan, a jól megalapozott, számokkal, normatívákkal, mutatókkal felszerelt, hiteles tervek meg is nyitották ezeket a forrásokat, amelyeket azután szerencsésen egészítettek ki a minisztériumi erőfeszítések, különösen a kisebb könyvtárak építését, felújítását célzó mozgalmak révén.

A könyvtári ellátás gerincét jelentő települési könyvtárak irányelveinek sikere²⁹ láttán más könyvtártípusok fejlesztési irányelvei is napvilágot láttak. (Sőt, késői utórezgésként a felsőoktatási könyvtárak terén is mutatkozott rájuk igény.) A kifulladásban lévő új gazdasági mechanizmus a könyvtárügyben mégiscsak sikert mutatott fel. Az új és megújuló könyvtárak mellett a könyvtárosok szemlélete is megváltozott: a korszerű európai könyvtár kezdett utat törni magának a mi tájainkon is. A szabadpolcos állománykonceptió reformja (forradalma?) után hasonló jelentőségű változásnak lehettünk tanúi most már a könyvtári szervezet egésze, a szolgáltatás belső tartalma és külső megjelenési formája terén. A könyvtárosok mertek nagyot álmodni, s az álmokat sikerek követték. A mérce a világszínvonal lett, noha azzal azért tisztában voltunk, hogy elmaradásunk még mindig az a

mintegy húsz év, ami csak nem akart szűkülni, minden erőfeszítésünk ellenére sem.

A szakmai irányelvek gazdagabb, igényesebb gyűjteményeket, változatos, színvonalas szolgáltatásokat vetítettek elő, s mindezt szerves rendszerként, tagjaival logikusan egymásra épülő, egymást kiegészítő és segítő, egymással és másokkal is kooperációs kapcsolatban álló megyei szervezetekben.

A hálózatfejlesztési tervek kidolgozása, elfogadtatása az illetékes hatóságokkal, majd valóra váltása hallatlan energiákat mozgató meg. A döntő lépés e tekintetben – a szakmai felkészülésen túl – a könyvtárfenntartók meggyőzése volt, ami nem volt éppen könnyű feladat, mert valami újnak, eddig elképzelhetetlen nagyságrendeknek és minőségnek a bevezetéséről volt szó. A könyvtárosokkal együtt a könyvtárak gazdái is egy tanulási folyamaton mentek át, s ebben a tudatformáló (régí kifejezés!) hadműveletből a KMK jócskán kivette a részét. A megyei partnerek kényes helyzetekben a KMK mindenkor bevethető erőit hívták támaszul, s ezek az erők meg is jelentek, és sokszor vitték diadalra az ügyet.

S elérkezett az idő, amikor az új és megújuló könyvtárak avatásán büszkén feszítettek a potentátok, a meghívott könyvtárhasználók örültek szép intézményüknek és élvezték a „kultúrműsort”, a könyvtárosok pedig a jól végzett munka tudatában döltek hátra szendvicsüket majszolva, s talán még egy pohár bor is jutott nekik. Az egyes helyeken realizálódott elképzelések például szolgáltak másoknak, s vonzerejükkel újabb erőfeszítéseket indukáltak.

3. Könyvtártudományi dokumentáció

Igazából információt kellett volna írnom, de akkor még ezt a régi, valaha forradalmas, de azóta elavult terminust használtuk, s kegyeleti okok miatt hadd ragaszkodjam hozzá.

A KMK elődeitől örökölt szakkönyvtárára szol-

gálatások egész rendszere épült azzal a céllal, hogy ellássa a szakmát szellemi nyersanyaggal. Nyilván számba kellett venni a hazai könyvtári szakirodalmat (a határterületekkel együtt), feltárni és rendelkezésre bocsátani, ugyanakkor közvetítő szerepet vállalni a világ szakirodalmának hazai megjelenésében.³⁰ Ez utóbbi nehézségeit nem pusztán a megszokott tényezők (válogatási szempontok, pénzhány, kapacitáskorlát) okozták, hanem politikai természetű aggályok is: a szocialista országok szakirodalmát kéretlenül és olvasatlanul lepte el a polcokat, a fejlődés szempontjából fontos anyag csak nehezen és szerény volumenben érkezett. Kurrens folyóiratanyagára azonban méltán lehetett büszke a szakkönyvtár.

A lelkes ábrándok világába tartozott, bár szakmailag igen vonzó kihívást jelentett, hogy a nehézségeken egy hazai, könyvtárszakirodalmi világbiográfiai központ létrehozásával legyünk úrrá. A lelkesedés és munkabefektetés ugyan jóval szűkebb területen, vágyaiban mégis Paul Otlet vállalkozásához mérhető, és a realitások világában ugyanaz lett a sorsa is. A 60-as években kibontakozó, több sebből vérző bibliográfiai rendszert vissza kellett nyírni már az évtized végén, s a romeltakarítás után a hazai igényekhez és lehetőségekhez méretezett szolgáltatásokat kellett kiépíteni.³¹

Nem volt kétséges a hazai szakirodalom terén végzendő feladatok köre, de vitatandó volt a külföldi irodalom kezelése. Tudomásul kellett venni, ha létjogosultsága van egy szélesebb szakmai körhöz eljuttatandó szolgáltatásnak, az mindenekelőtt abból adódik, hogy akkoriban még meglehetősen gyenge lábakon állt a könyvtáros szakma nyelvtudása. A külföldi tapasztalatok, eredmények közvetítéséről pedig éppen a fejlesztés-fejlődés érdekében nem lehetett lemondani. Így egy meglehetősen széles körű, a hazai igényekből fakadó válogatási elveken nyugvó, magyar nyelvű referáló szolgáltatást kellett kiépíteni a 70-es években.³²

Mind a túlzónak bizonyuló vállalkozás tisztesleges lezárása, mind az új tájékoztatási rendszer megindítása a KMK nagy teljesítményei közé

tartozik. S hogy a régi álmat se adjuk fel, vagyis a külföldi partnerintézményekkel együttműködve létrehozzunk egy erősen válogatott, angol és orosz nyelven megjelenő referáló lapot, amely a részt vevő országok könyvtári szakirodalmának javát tartalmazza, példaként megindítottuk saját kiadványainkat (*HLISA*, *VELBI*). Követőkre ugyan nem leltünk, de jól funkcionáltak csereanyagként, s talán a magyar könyvtárügy eredményeit is sikerült némileg a nagyvilág elé tárni.

Közben tovább erősödött a KMK gondozására bízott, bár névlegesen az OKT kiadványaként megjelenő szakfolyóirat, a *Könyvtári Figyelő*.³³ Tartalmában gazdagodott, magasabbra emelte a publikációs szint mércéjét, s áttért a kéthavi megjelenésre. Elkészült a szakmailag sok tanulsággal járó retrospektív repertórium is, s ezzel nem csak a szakmai köztudat kurrens nézetcserejét segítette elő, hanem a történeti előzményekhez is megkönnyítette a hozzáférést.³⁴

A könyvtártudományi szakkönyvtár ugyan mostoha körülmények között, s némi, vezetőváltásoknak köszönhető bukdácsolások és erőteljes állományselejtezés után megerősödött, rendeződött, s a szakbibliográfiai szolgáltatásokkal konform visszakereső rendszer kiépítését kezdte meg. Áttért a tárgyszókatalógus szerkesztésére, s az alapjául szolgáló, mintaszerű metodikával épített teaurusz valóban a könyvtárügy közös kincsévé vált.³⁵

Meghaladta az erőforrásokat szakirodalmi szemletanulmányok önálló kötetenként való közzététele. A tervbe vettek közül csak egy vagy kettő készült el, kéziratban.

4. A könyvtárak társadalmi kapcsolatai

Annak idején sokunk számára a propaganda-munkának baljós csengése volt, hiszen nem jelentett mást, mint hogy a könyvtárak minél több embert érjenek el „áldásos” tudatformáló tevékenységükkel. Ezért a propagandának va-

lamiféle negatív aurája keletkezett, rokonságba keveredett az indoktrináció, a manipuláció kétes értékű fogalmaival. Holott csak arról lett volna szó – legalábbis a mi részünkről –, tegyük minél több ember számára nyilvánvalóvá a könyvtárhasználat előnyeit, tanítsuk meg őket a szabad olvasmányválasztás örömeire, a létfontosságú információ felkutatására, kezelésére és hasznosítására egyfelől, másfelől pedig szilárdítsuk meg a könyvtárak társadalmi helyzetét, erősítsük az őket körülvevő, az általuk kiszolgált közösséghez fűződő kapcsolataikat, vagyis megteremtjük a könyvtárak társadalmi beágyazottságát egy olyan közegben, amely történelmi tapasztalatok birtokában gyanakodva fogadott minden felülről-kívülről érkező rábeszélést a „timeo Danaos” ősi bölcsessége szerint.

A KMK-nak tehát a fejről a talpára kellett állítani a propagandamunka értelmét, s magukkal a könyvtárosokkal is el kellett fogadtatnia, hogy a propagandamunka nem a király szolgálatát jelenti (kizárólag), hanem az istenhez vezető utat (is) építi. Továbbá azt is el kellett fogadtatnia, hogy a propagandamunka nem csupán kiállítás-rendezésből és rendezvényszervezésből áll, hanem sok minden egyébből; pontosabban ezek és sok minden más módszerek, eljárások és fogások csak eszközök a fentebb megjelölt cél elérése érdekében.

Az egész tevékenység tartalmát meg kellett változtatni és korszerű alapokra helyezni. Ehhez kapóra jött, hogy a 70-es években elterjedőben volt a reálszférában az a nyugatról beszivárgó elképzelés, amelynek lényegét a gazdasági és társadalmi szervek közösségi kapcsolatainak erősítése jelentette hatékonyságuk növelése érdekében. A KMK is felült erre a hullámra, és meglehetősen intenzitással és dinamikával kezdett hozzá az ún. közönségkapcsolatok, a pr új doktrínájának a terjesztéséhez, noha olykor még házon belül is meg kellett birkózni a fintorgó szkepszissel. (Valahol azért élt bennünk egy kis arisztokrata, egy gróf de genere Kallimakhosz.)

Az új koncepció (ugyancsak divatos szó volt akkoriban) érvényre juttatásához elkötelezett belső munkatársakra, érdeklődő, majd odaadó

könyvtárosok külső körére, bátor fellépésre, hasznos kiadványokra volt szükség. Így szállhattak síkra a könyvtárosok azon a terepen is, amelyet eddig önként, fitymálva és ijedősen átengedtek a népművelőknek (ma sokkal úribb neveken szólíttatják magukat). Végül is a korábbi propagandamunka rangemelésé zajlott le a 70-es években, s új szemlélet nyert lassan teret a nyugati könyvtári és könyvtáron kívüli példák hatására és lelkes hazai könyvtárosok erőfeszítései nyomán. A szolgálatában sikerekre vágyó könyvtáros ma már nem engedheti meg magának, hogy közönségéhez fűződő kapcsolatait ne ápolja rendszeresen a leghatásosabb módszerek alkalmazásával. Úgy vélem, hogy a KMK 30–40 éve jelentős mértékben hozzájárult e magatartás kifejlődéséhez.³⁶

5. Az állományépítés támogatása

A 60-as évek derekára a kádári konszolidáció következményeként a kulturális élet is kezdett magához térni, s ez a könyvkiadásban is jelentkezett. Több és jobb kiadvány jelent meg, s a szabadpalc általános térhódítása mellett most már nem politikai, hanem értékszempontok aggasztották a könyvtárosokat. Kiderült, hogy még a hazai, ideológiai-politikai korlátok közé szorított és évi néhány ezer tételt produkáló könyvpiacra sem könnyű a tájékozódás.

Kézenfekvő volt a titokban alternatív (azaz a rendszer hivatalosságához képest más) gondolkodású KMK illetékesek számára, hogy a rendszert csak saját fegyverével lehet ha megverni nem is, de legalább némileg kijátszani. A régóta folyó állományelemzések tapasztalataira³⁷ és az igényes állományépítés szükségességére hivatkozva minisztériumi egyetértéssel és támogatással, különféle politikai garanciák (tétélezzünk fel mögöttük folyamatos összekacsintgatásokat) kikötésével meg is indult 1964-ben a központi állománygyarapítási tanácsadás (*Új Könyvek*). Ez tipikusan szocialista szolgáltatás volt, hiszen mi sem tűnik szebbnek egy pártállam szemében, hogy egy központ – ha már a közvetlen

könyvellátást fel is kellett adni – mondja meg, mit is szerezzenek be az egyes könyvtárak. Én az indulástól kezdve – akkor még, mint kívülálló és meg nem kérdezett – nem szimpatizáltam ezzel a megoldással, mert inkább szakmai kontrol mellett a könyvkeresedelem feladatának tartottam volna. Más meggondolások viszont amellet szoltak, hogy a szolgáltatás függetlenségét hatásosabban garantálja, ha anyagi alapjait, szervezetét és működtetését a KMK-n belülré telepítik. Így válhatott a szocialista tudatformálás fegyvere a hazai könyvkiadás adott tartalmi határai között a kultúra valós értékeire való orientálás eszközévé.

A 70-es években az állománygyarapítási tanácsadó folyóirat a KMK legelterjedtebb, leghasználtabb, s még közfigyelemre is méltatott szolgáltatásává vált. Kódrendszere segítségével – amelynek jelöléseit persze a mindennapi állománygyarapítási gyakorlatban csak okkalmóddal lehetett figyelembe venni, – igyekezett a lehető egyértelműséggel eligazítani a könyvtárosokat, s így ők, ha nem is követték mindenben az ajánlást, legalább azt megtudhatták, mit kellett volna beszerezniük. (Az állománygyarapítás örök dilemmája a közkönyvtárban: az értékek közvetítése kontra sekélyes tömegigények kielégítése.) S mindez történt a politika mindig fenyegető árnyai alatt, a három T szikláik között lavírozva.³⁸

Nem volt könnyű dolga a szerkesztőségnek. Többször is ad audiendum verbum hívták magasabb hatalmak a főszerkesztőt, gyakran kellett „felülvizsgálni” a recenziálás irányultságát, a műveknek kiosztott jelzéseket, a befolyásolás hatásfokát. Mindezeket a nehézségeket figyelembe véve a használók széles táborának ítéletével egybecsengően azt kell megállapítani, hogy a tanácsadó folyóirat sub specie aeternitatis is jól látta el feladatát, és sikervállalkozássá nőtte ki magát a minden szerkesztőség által megtapasztalt mindennapos nehézségek, szervezetlenségek, emberi gyarlóságok, külső beavatkozások ellenére. A recenziók közül sok szinte mini esszé színvonalon mutatott be egy-egy addig idehaza ismeretlen szerzőt, méltatott egy-egy régóta le-

fordításra, kiadásra váró művet, s a hazai kortársi szépirodalomban is biztos eligazítást nyújtott. Egészében jelentős mértékben növelte a könyvtárosok igényességét, tájékozottságát, műveltségét. A közölt bibliográfiai leírások hitelességéért később már a nemzeti könyvtár adta a garanciát. A tételek visszakereshetőkké váltak a megfelelő mutatók segítségével. A szolgáltatás kezdett egész rendszerre kiépülni a különféle használói köröknek szóló és az egyes dokumentumtípusokat felölelő alsorozatainak a megjelenésével.³⁹ (A könyvtárellátó cég jó partnernek bizonyult.) A KMK-nak könyvtári létszükségletként való elismeréséhez sokkal járult hozzá e tanácsadó szolgáltatás, de jómagam a 70-es években sem tudtam szabadulni a gyanúpertól: vajon nem volna-e mégis jobb helyen a kereskedelem kezében, persze szoros használói, azaz könyvtári kontrol, illetve visszacsatolás mellett.

Erre az alapszolgáltatásra épült a 70-es évek KMK-jának egyik ambíciózus vállalkozása, amely egy közepes méretű közkönyvtár szemzőgéből próbált szakterületenként ajánló bibliográfiát, könyvtári kis tükröt⁴⁰ közreadni. A kisebb könyvtárak számára ez elemi tájékoztatási segédeszközt, a könyvtárközi kölcsönzést ösztönző kötetkatalógust jelentett volna, a közepes könyvtáraknak ezen felül állományelemző segédletet, a nagy könyvtáraknak pedig kiindulópontot állományuk fejlesztéséhez, esetleg szakrészlegek kialakításához. A bibliográfiai sorozat kötetek jelentős személyi és anyagi ráfordítások árán meg is jelentek, kérdéses azonban, hogy beváltották-e a hozzájuk fűzött reményeket. Mindenesetre az akkoriban többször emlegetett ajánló nemzeti bibliográfia egyik megvalósult formájának voltak tekinthetőek. (Ez magáról az alapszolgáltatásról nem állítható a feldolgozott anyag esetlegessége és a kereskedelmi szempontok érvényesülése miatt.)

A szolgáltatás sokkal inkább szerkesztőségi keretben, semmint hivatalként működött: szerkesztési rutinok, külső munkatársak köre, rendszeresen érkező és távozó (?) könyvanyag, szerzői honoráriumok utalása, szoros határidők és lapzárta stb. Ez kétségtelenül nehezítette a

KMK-hoz mint szerves egységhez való illeszkedést. Ugyanakkor a KMK szellemi kapacitását igencsak megemelte az itt dolgozó munkatársak felkészültsége, tájékozottsága, biztos ítélőképessége, esetenként más területeken is bevethetősége. A KMK könyvtári világon kívüli presztízsét jórészt ennek a szerkesztőségnek köszönheti.

6. A közkönyvtárakon túl

Mint említettem, a KMK-t összkönyvtári ambíciókkal hívták életre, s így is vágott bele munkájába, de ahogyan a közkönyvtárak elvárásai és kooperációkészsége ösztönzőleg hatottak rá, úgy ez az ösztöke – több ok miatt is – hiányzott az egyéb könyvtártípusok terén. Ez a helyzet nagyjából tükrözte a minisztériumnak mint a könyvtárügy ágazati felelősének kompetenciáját: valójában könyvtári kérdésekben igen kevés támogatást kapott a társtárcáktól (sokszor keresnie kellett azt a főelőadót, aki egyáltalán illetékes volt, és hajlandó is volt szóba állni vele), s ennek következtében úgy érezte – némi joggal –, hogy a tárcák nem sokat törődnek a felügyeletük alá tartozó könyvtárak sorsával. A nagy intézmények örültek annak, hogy békén hagyják őket, a kicsik pedig hiába sírtak, hogy nem segít rajtuk senki.

Így a minisztérium és a KMK között egy sajátos ping-pong játszma folyt: kölcsönösen úgy tettek, hogy élet-halál kérdésekről van szó, a magyar tudományos és gazdasági élet információéhségének csillapítása forog kockán (s tényleg ez volt az „ügy”, csak hogy ki és mi keltette volna fel általánosan az információ iránti igényt, hol voltak meg kielégítéséhez a szükséges eszközök, milyen információra lett volna szükség, ki és milyen szinten élt volna vele stb. stb.), de a kaucsuklabda csak az egyik íróasztaltól pattant a másikra és vissza. (Egyébként érdemes volna utólag megvizsgálni a híres, nagy országos szakkönyvtárak, hálózati központok fáradozásainak a határfokát is. De hol van már a tavalyi hó?!) A 60-as években kifejtett példás erőfeszítéseit a KMK igyekezett a 70-es években is folytatni.

A miniszteri utasítás szintű jogszabályban kicsúcsosodó gyűjtőköri együttműködés megteremtésére és kibontakoztatására irányuló munkák praktikus összefoglalójaként megjelent a gyűjtőköri kódex vaskos kötete.⁴¹ (Hasonlítani csak az NSZK-beli németek törekvéseihez és az USA-beli Conspectus-hoz lehet.) A könyvtár- és hálózatközi gyarapítási kooperációs körök is létrejöttek a KMK bábáskodása mellett. De hogyan, merre tovább?

Nyilvánvaló volt, hogy mindenekelőtt az egyes szakterületek szakirodalmi (értsd alatta: információs) ellátását célszerű továbbra is a zászlóra tűzni. Ez meg is történt. Számos könyvtár és szakértő mozgósításával megindult azoknak a vizsgálatoknak a sora, melyek célja az egyes szakterületek világirodalmának a hazai gyűjteményekben való meglétének, illetve hiányának a feltárása volt. Ez adott volna érvanyagot a könyvtárak kezébe a bőségesebb ellátásért folyó harcukban, valamint szilárd alapot nyújtott volna az együttműködés konkrét feladatainak kijelöléséhez. Azt hiszem, ezzel a KMK megtette, amit megtehetett: a publikált vizsgálati jelentések lelkiismeretes, alapos és módszertanilag is helytálló munkát tükröznek, s valóban kiindulópontot kínálhattak a továbbiakhoz. Vajon volt-e hatásuk, folytatásuk? Egy mindenképpen bizonyos: a vizsgálatokban részt vevő könyvtárosok szakmai látóköre, irodalmi tájékozottsága jelentősen kitágult, s ez mindenképpen hasznosult gyakorlati munkájuk során.

Igen nagy, számos későbbi állásfoglalást, döntést és szemléletváltást indukáló vállalkozás volt a hazai könyvtárközi kölcsönzési gyakorlatot az egyes tranzakciókat lépésről-lépésre nyomon követő vizsgálódás.⁴² Eredményeit kutatási jelentés foglalta össze, melynek javaslatjai egyetértő fogadtatásra találtak. Ez a vizsgálat prototípusa lehetett volna az OSZK és a KMK közös munkálkodásának is.

Nem volt sikeres az a nagy célt kitűző kutatás, melynek feladata lett volna a magyar általános (ha van ilyen) teaurusz, de legalább általános tárgyszójegyzék kidolgozásának megalapozása. A kiinduló hipotézis az volt, hogy a cikkiroda-

lom címeiben szereplő szavak és egymáshoz való kapcsolatuk a cikkek kellő számú tömegének megfelelő időintervallumban való elemzése révén kiadják egy tárgyszójegyzéknek a keretét, amely lehetővé teszi a továbblépést egy formalizált változat kialakítása felé.⁴³ A kényszerűen manuális eszközöket alkalmazó munkálatok – egyéb okok mellett – szükségképpen vezettek a kudarchoz. Tanulság természetesen egy sor akadt, amelyek remélhetőleg hasznosultak a teauruszokkal kapcsolatos későbbi elméleti és gyakorlati tevékenységben.

A 70-es években világszerte már javában folytak a számítógép könyvtári alkalmazásával foglalkozó kísérletek, próbálkozások, sőt alkalmazások, s számos biztató eredmény is született. A cél már világos volt, de a hozzá vezető út nagyon göröngyösnek mutatkozott. A kihívással a KMK-nak is szembe kellett néznie elsősorban a tudományos és szakkönyvtárak oldaláról, de ami a könyvtári rutinok gépesítését illeti, a közkönyvtárak nevében is. Minden jó szándékunk és igyekezetünk ellenére sok sikerélményben nem volt részünk. Tudomásul kellett vennünk, hogy a számítógépes alkalmazások terepét a könyvtárak, s úttörő módon a nagy könyvtárak (s közöttük is első helyen a nemzeti könyvtár) jelentik. A KMK-ra bizonyos szervezési és finanszírozási feladatok juthattak volna, ám az elsöre nem tartottak ígényt (vagy nem is voltunk képesek rá a személyi feltételek hiánya miatt), a másodikhoz pedig nem voltak források (amik nyíltak, azok a könyvtáraknál nyíltak). Bizony hiányzott egy szlovén mintára létrehozott, állami megrendelésekkel működtetett, a könyvtári számítógépesítéssel megbízott szervezet.

Azért hogy mégse kesernyésen fejezzem be ezt a passzust, meg kell emlékezni a szakmai irányelvek egyik kiágazásáról, mégpedig a felsőoktatási könyvtárak ellátási irányszámokon nyugvó épületnormatíváinak kidolgozásáról, amely a KMK nagy öregjének hattyúdálát jelentette, s az érintett kör örömét és elismerését váltotta ki.⁴⁴ Lett volna mégis lehetőség egy tudományos és szakkönyvtári területen is aktívabb KMK-ra? A 70-es évek elmúltával, a külső körülmények

megváltozásával még egy NDK-s vagy norvég megoldásnak (a közkönyvtári mellett egy másik hasonló, bár kisebb intézet felállítása) sem volt esélye, de talán szükségessége sem. A magyar könyvtárak más utat választottak.

7. Olvasáskutatás és környéke

A 60-as évek végén előbb szűk, majd egyre tágabb teret kapó szociológiai kutatások hullámára jó ütemben csúsztatta rá szörfdeszkáját a KMK. A körülmények kedvezőek voltak. A pártállami vezetés rájött, hogy biztos ismeretekre van szüksége a társadalom lényegi problémáinak kezeléséhez. Ezeket persze kontrolláltan kívánta hasznosítani, azaz a kutatási eredményeket csak megszűrve engedte szélesebb körben terjedni. Ez az álláspont érvényesült a könyvtárügyben is: a vezetés alaposabban meg akarta ismerni az olvasás társadalmi helyzetét és hatását annak érdekében, hogy az elvárt tudatformálást jobban szolgálja. Másfelől a könyvtárosi „ellenzék” valós tények megismerése révén adekvát szolgáltatásokat kívánt nyújtani, tehát a tényleges társadalmi szükségleteket kielégíteni, továbbá védelmet szeretett volna kapni az olvasás tudatformáló hatásához fűzött vérmes reményekkel és elvárásokkal szemben a hatásmechanizmus működésének feltárásával.

Ez volt a kiindulópont: kik, mit, hogyan, milyen körülmények között és milyen hatásfokkal olvasnak; s ennek gyakorlati oldala: hogyan lehet az igények és olvasmányok összhangját megteremteni, miképpen lehet az igényeket felkelteni és befolyásolni bizonyos értékrend szerint. A bökkenő az volt, hogy a hivatalos értékrend és a szakma praktikus (most feledkezzünk meg a világnézeti és egyéb megfontolásokról) értékrendje nem esett egybe: az előbbi meghatározott üzeneteket célba juttatni és számára kedvező tudati és viselkedésbeli hatást kívánt elérni, az utóbbi a használati mutatók növelésére (az igények kielégítésére, az olvasói elégedettség fokozására), valamint az olvasói attitűd kedvező irányú változására, egy hosszú távon realizáló-

dó személyes és szabad választásokon alapuló fejlődési folyamat elindítására és támogatására törekedett.

Itt meg kell jegyezni, hogy ez a dilemma és a hozzá kapcsolódó elméleti és gyakorlati munkálatok legjobb tudomásom szerint szinte kizárólag a szocialista könyvtárügyekre voltak akkoriban jellemzőek, s minél nagyobb volt a légkör relatív szabadsága, a probléma annál erőteljesebben jelentkezett. Így talán nem túlzás azt mondani, hogy e téren világszínvonalat képviselt a KMK 70-es évekbeli produkciója, amely széles körű nemzetközi elismertséget vívott ki magának. Hozzá kell azonban tenni, hogy a nyugati kollégák valójában gyakran nem is értették, miről van tulajdonképpen szó, milyen folyamatok zajlanak országunkban. Még a franciák jártak legközelebb a mi mesgyéinkhez, de igazából velük sem sikerült tartós együttműködést kialakítani.⁴⁵ Nem véletlen, hogy míg Kelet-Európában az olvasás társadalmi szerepe volt napirenden, addig a nyugati kutatások inkább a szakirodalom használatával és hatásával foglalkoztak. Ez az utóbbi aspektus nálunk sajnálatos módon háttérbe szorult, eltekintve néhány egyetemi és szakkönyvtári műhely, vagy inkább magányos harcos erőfeszítéseitől.

Igen rövid idő alatt igen szép eredményeket ért el a KMK az eladdig (néhány korai kísérlettől eltekintve) ismeretlen terepen. Kutatások sorozata indult és fejeződött be tudományos színvonalú jelentésekkel. A külső munkatársi gárda egyre bővült, a szakmában jegyzett kutatók elismeréssel nyilatkoztak a KMK tevékenységéről, és a partnerintézetek sem fukarkodtak a dicsérettel, egyenrangúnak ismerték el a fiatal műhelyt, s a tudományos és egyéb elismerések sem hiányoztak.

Mindez az odaadó és kiválóan felkészült, szociológiai és egyéb szakismereteit egyre bővítő és korszerű színvonalon tartó, fiatal munkatársi közösségnek köszönhető, no meg a kedvező külső körülményeknek. Élni tudtak velük. Merészen választottak kutatási témákat, sikeresen kapcsolták össze az elméletet a gyakorlattal, intenzíven csatlakoztak a könyvtárak napi munkájához, és

hasznos segítséget nyújtottak a konkrét feladatok megoldásához, gyümölcsöző kooperációt építettek ki tekintélyes intézetekkel, s okosan tudtak hozzáférni a más területekről átirányítható, kutatásra fordítható anyagi forrásokkal. A KMK költségvetésének erre szánt keretén túl igen jelentős támogatásokhoz jutottak kutatókat finanszírozó szervektől.

A kutatások, ha új ösvényt vágtak is a rengetegben, soha nem voltak öncélúak, mert eredményeiket remekül lehetett hasznosítani a könyvtárosok képzésében és továbbképzésében (elég, ha a felsőoktatásnak nyújtott tananyagra vagy a tanfolyami előadások százaira gondolunk), a könyvtári gyakorlatban (elég, ha a megmerevedni látszó szabadpolcos rendszer megújítására irányuló kísérleteket, a könyvtárhasználati útmutatókat említem meg), s végső soron a könyvtáros szakma rangemeléséhez is hozzájárultak.⁴⁶

Szervesen függött össze a kutatási tevékenységgel az ún. olvasótábori munka, amely egyedülálló, nagy energiákat igénylő és mozgósító, de (a többség részéről) sok gyanakvást is kiváltó, ugyanakkor nemzetközi érdeklődést keltő vállalkozás volt. Az olvasótábor persze nem olvasó tábor volt, hanem olyan közösségépítő és személyiségfejlesztő forma, amely fiataloknak kívánt segítséget nyújtani a világban való eligazodáshoz. A KMK által szervezett mintatáborokat sok másik követte szerte az országban, amelyek megrendezéséhez kiadványok és könyvtárosok számára rendezett „olvasótáborok” nyújtottak módszertani támogatást.⁴⁷

Mint a KMK vezetőjét egyfelől büszkeséggel töltött el a sikersorozat, másfelől néha úgy éreztem, hogy aránytalanul túlfejlődik ez a részterület az intézet egészén belül, a kutatási tematikában pedig nem kap kellő helyet a szorosabb értelemben vett könyvtárszociológia. E tekintetben egészségesebb arányokra lett volna szükség. A későbbiek során sokasodni látszottak a kérdőjelek nem a tevékenység szükségességét, minőségét, hanem volumenét és helyét illetően. Akárhogy is, a 70-es évekbeli KMK sikerágazata volt az ún. olvasáskutatás, és elfogultság nélkül állítható, hogy sokat profitált belőle a

hazai közkönyvtárügy és rajta keresztül az olvasóközönség.

8. Egyebek

A fentiekén kívül sok más feladat, erőfeszítés, teljesítmény is helyet kér ebben a visszapillantó áttekintésben. Méltánytalan volna megfedkezni róluk, mert nagyon is szükség volt rájuk azokban az időkben, s számos eredményük tartósan beépült a magyar könyvtári életbe, s máig is nyomon követhető hatásuk.

Ne feledkezzünk meg arról, amiről hajlamosak vagyunk megfedkezni, vagy legalábbis méltatlanul háttérbe szorítani, s amit réges-régen feldolgozó munkának neveztünk, de azóta előkelőbb neveket kapott, s kiderült róla, hogy a könyvtárosi tevékenység lényegi eleme. A KMK-ban mindig akadt egy-két elkötelezett kolléga, aki nem engedte, hogy megfedkezzünk róla. Ezért elégedetten pillanthatok vissza arra a hozzájárulásra, amit az új címléírasi szabvány, az új bibliográfiai leírasi alapelvek, szemlélet és szabályok elterjesztése érdekében végeztünk, könyvtárosok százainak (alábecsült szám!) rögzült rutinjának megváltoztatására, a korszerű szemléletmód kialakítására. Módszertani füzetek, kezelési útmutatók, ISBD-szabványok fordításai, konzultációk és tanácsadás, s mindenek előtt és fölött tanítás.⁴⁸ Ez jó multság, derék dolog volt.

A szakmai irányelvek kapcsán már céloztam rá, de feltétlenül külön is ki kell emelni azt a tevékenységet, amelyet a KMK a könyvtárépítés- és berendezés terén végzett. A kezdetek itt is az 50-es évek végére, a 60-as évekre nyúlnak vissza, ahogy a korszerű könyvtári eszme testet öltve megfelelő épített környezetet is kívánt magának. Először az OKT égisze alatt, majd tőle függetlenül működött a KMK egyik általános elismert és igényelt szolgáltatása, amely az egyedi könyvtárépületek tervezéséhez és berendezéséhez adott nemcsak tanácsokat, de nyújtott gyakorlati megoldásokat, terveket is, s igen szoros és termékeny kapcsolatokat épített ki az

építész szakmával. Számos neves építésszel lépett a KMK munkatársi viszonyba, s egy időben maga is alkalmazott építészmérnököt. Könyvtárak hosszú során lehet „tetten érni” a KMK vagy munkatársának keze nyomát. Az egyedi konzultációk mellett készültek mintatervek, bonyolódtak le építési pályázatok, s elkészült még a 70-es évek első felében az építészeknek sorvezetőként szolgáló, a szakmai irányelveket négyzetméterekre és térrendszerekre váltó építési szabályzat az építésügy ágazati irányításának égisze alatt, de a KMK munkájával. (Jegyezzük meg: ez volt az első hazai, hivatalos dokumentum, amely a mozgásukban gátolt személyek javára akadálymentesített középületet irányzott elő.)⁴⁹

Nem számolhatok be még szerény eredményekről sem a könyvtári gépesítés, pláne a számítógépesítés terén. Készült néhány felmérés, tájékoztató, lezajlott néhány értekezlet, de semmi több. Az irodagépesítés voltaképpen csak pénzkérdés volt (bár hajlamosak voltunk még a telexet és a gyorsmásolót is misztifikálni, s egész koncepciókat és technológiát építeni rájuk), a számítógépesítés pedig a KMK akkori keretei között felvállalhatatlan volt, így hát csak „gondoztuk”, „napirenden tartottuk” a témát. Ami történt, az az OSZK-ban és a nagy könyvtárakban történt, a KMK sem anyagi erőforrásokkal, sem személyzettel nem rendelkezett ahhoz, hogy labdába rúgjon e pályán. Ehhez egy önálló, könyvtári számítógépesítési vállalkozásra lett volna szükség, amelynek akkoriban nem voltak meg a feltételei, s úgy látszik, később sem teremtődtek meg.

A közkönyvtárak elidegeníthetetlen funkcióját, a helyismereti gyűjteményt és a reá épülő szolgáltatásokat az állományépítési tanácsadáson belül, de önálló területként kezeltük. Azzal hízelgek magamnak, hogy a módszertani tanácsadás, a szervező munka, valamint a helyismereti tevékenységgel foglalkozó kiadványsorozat – más tényezők mellett – ugyancsak hozzájárultak a helyismereti szolgáltatások a későbbi évtizedekben való szárba szökkenéséhez, s talán ösztönözték az MKE e téren nagyszerű teljesítményt nyújtó szekciójának a kibontakozását is.

Ebben az évtizedben kezdődött a zenei gyűj-

temények rohamos fejlődése országszerte. A kezdetek után most vált a közepes könyvtárak természetes részévé is a zenei anyag, s vele együtt sokhelyütt a helyben hallgatás lehetősége. Az anyagi feltételek helyi kigazdálkodása mellett a legnagyobb lendületet az a tanfolyam adta, amely a könyvtáros egyesület és a már tapasztalatokkal rendelkező nagy könyvtárak (elsősorban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) elkötelezett és nagy szaktudású munkatársai odaadó segítségével tartottunk meg. A tanfolyam fő haszna – a korszerű szakismeretek és egységes technológia megalapozása mellett – az volt, hogy a résztvevők olyan szilárd közösséggé váltak, amely hosszú éveken, évtizedeken át meghatározó szerepet játszott e szolgáltatás működtetésében és fejlesztésében. A későbbi évek során orvosolták az elkerülhetetlen gyerekbetegségeket is, mint például a zenei anyag kizárólagos prézens használata (aminek legfőbb oka az anyagi források szűkössége volt) vagy a könyvtár egészén belül túlzó elkülönülés, azaz mindenáron önálló szervezeti egységként való megjelenés (egy fiatal részleg részéről ez érthető törekvés), vagy a zenei anyag egységes szemlélete a könyvtár nagyságrendjétől és szerepkörétől függetlenül.⁵⁰

Ad hoc feladatként jelentkezett, s az is maradt, mégis említésre méltó az egyházi könyvtárosok számára szervezett tanfolyam, amely szocialista viszonyok között egyik első jele volt annak, hogy az egyházak tulajdonában lévő gyűjtemények a nemzeti gyűjteményegyetem megbecsült részét képezik. Kiváló felkészültségű, tudós emberek jelentek meg a KMK meglehetősen kopott tantermében, akik figyelemmel hallgatták a legjobb könyvtáros szakemberek előadásait. S talán e tanfolyam is hozzájárult az egyházi könyvtárak között a későbbiekben megerősödő együttműködéshez. Külön hasznot jelentett, hogy a régi könyvek és kéziratok kezelésével foglalkozó előadások később könyvalakban is megjelentek.⁵¹

S voltak, persze hogy voltak közvetlen könyvtárpolitikai megrendelések is a minisztérium részéről. Ezek közül jelentőségük miatt kettőről em-

lékezem meg itt: az egyik az 1976-os könyvtári törvényerejű rendelet előkészítése, a másik az évtized végén kidolgozott irányelvek a könyvtárügy távlati tervezéséhez. Az előbbi jól betöltötte szerepét a szocialista társadalmi viszonyok között (bár sokkal inkább a minisztérium, semmint a KMK álláspontja érvényesült szemléletében és bizonyos rendelkezéseiben; erről az előkészítő bizottság vitáiról készült jegyzőkönyvek tanúskodhatnak, ha készültek volna), a másik végül is nem fejtette ki azt a hatást, amelyet sokan vártak tőle. Ezek az irányelvek inkább azért érdemelnek említést, mert a KMK munkatársainak java része részt vett összeállításukban, s egészükben nagyjából tükrözik azt, amit ez a közösség abban az időben a könyvtárügy helyzetéről, társadalmi szerepéről, fejlesztési irányairól gondolt.⁵²

S végül, de nem utolsó-, sőt elsősorban essék szó arról, amit a KMK a jövő olvasónemzedékéért tett. Megalakulásakor első igazgatója olyan fontosnak tekintette ezt a feladatot, hogy a nemzeti könyvtár egyik vezető munkatársát, tudós irodalomtörténészt, egyben kiváló pedagógiai érzékkel megáldott és meggyőző kisugárzással bíró személyiséget kérte fel a gyerekek könyvtári ellátásának az előmozdítására. A KMK általa vált meghatározó tényezővé a gyerekekkel foglalkozó könyvtárosok szemléletében, gondolkodásmódjában, munkamódszereiben, vállalkozó kedvében és a korszerű pedagógiáról vallott nézeteiben. A 70-es évek azután a gyerekkönyvtárügy országos fellendülését hozták és keserves dolog ma visszaemlékezni az akkori pezsgő életre szerte a könyvtárakban. Az ellátás szintjét előíró szakmai normatívák, a szabadpolc gyerekkönyvtári alkalmazását leíró tanulmány, a gyerekkönyvtárosi tanfolyamok és változatos továbbképzések mind megalapozták az állományok fejlődését és feltárását, a gyerekekkel az olvasás megkedveltetését, a könyvtárhasználat megtanítását, a vonzó gyerekvilág megteremtését akár önálló gyerekkönyvtár, akár gyerekrészleg formájában, s mindenekelőtt megerősítették a gyerekkönyvtárosok önértékelését, munkájuk fontosságának tudatát, magabiztos-

ságukat, segítették levetkőzni kisebbrendűségi érzésüket, s a könyvtáros szakma egyenrangú tagjaivá tette őket, akik közül nem egy utóbb szép karriert futott be, s már vezető pozícióban kifejtett tevékenységük is hozzájárult a gyermekkönyvtári munka rangjának emeléséhez.⁵³

Szakmai pályafutásom során beosztásomból, munkaköreimből kifolyólag sok jelentést írtam, majd minden évben egyet. Mondhatnám a jelentésírás mestere lettem, a jelentések írásában specializáltam magam. Így hát jól tudom, mi a legnagyobb rákfenéje ennek a műfajnak: a saját munka megszépítése, a sanyarú körülmények ostromozása, a tevékenység ellehetetlenülésének ecsetelése. A fenti szöveg is valamiféle jelentés, amely azonban annyiban különbözik a többi soktól, amiket összeállítottam, hogy ez az Utolsó Jelentés a sorban. Ezért szeretném remélni, hogy nem rágják azok a fenék, amelyek az előzőket. Ószintén szóltam és megértést kérek. Célom a 70-es évek, a KMK, a magam és sokunk 1969-től 1982-ig tartó 13 éve felidézése, megmagyarázása, s ha szükségesnek mutatkozik, hát rehabilitálása. A minisztériumnak kinevezésem előtt megfontolásra ajánlott három tényezőre visszatekintve: soha nem léptem be a „Pártba” (bár munkatársaimat – minden siker nélkül – a

KMK és a maguk vélt érdekében biztattam erre); a KMK munkatársaihoz fűződő baráti viszony néhány kivételtől eltekintve megmaradt, ha itt-ott gyengült is; s kapcsolatam a minisztériummal is megváltozott a periódus végére.

Beszámolóim során nem terheltem a szöveget irodalmi hivatkozásokkal.⁵⁴ Hitelesítéséül tessék hozzá elolvasni a KMK publikációinak listáját és a KMK munkatársainak személyi bibliográfiáit, s talán érdemesnek látszik némely dokumentumot kézbe is venni, s elolvasni vagy újraolvasni. Következétesen kerültem a nevek említését is. Bízom abban, a szöveg sokuk alakját megidézi, s ha az nem, hát a magyar könyvtári szakirodalom bibliográfiája, a nagy könyvtári kronológia és – egy ideig még – a személyes emlékezet. Most újlag köszönetet mondok nekik: minden, amit a KMK elért, nekik köszönhető. Ki többet, ki kevesebbet tett hozzá a közös vállalkozáshoz, de mindenki megtette, ami tellett tőle. Köszönöm. Végül is, miattuk döntöttem 1982 elején az igazgatóságról való lemondás mellett. Ha a minisztérium embere azt mondja nekem, hogy velem nincs semmi bajuk, változatlanul nagyra becsülnek, de a KMK-val nincsenek megelégedve, s ez az elégedetlenkedés már évek óta tartó folyamatban nyilvánult meg, s kikezdte az intézet presztízsét, akkor csak egy választásom maradt.

„De hiszen én azt hittem – mondta Samu, és megeredt a könnye –, hogy te is még sok-sok évig fogod élvezni a Megyét, azután, amit tettél. – Igen, valamikor magam is azt hittem, de túlságosan mély a seb, ami ért, Samu. Megpróbáltam megmenteni a Megyét és meg is mentettem, de nem magamnak. Ennek így kellett történnie, Samu, nemegyszer; ha érték forog veszélyben; van, akinek le kell mondania róla, el kell veszítenie, hogy mások megtarthassák.”

(J. R.R. Tolkien: A Gyűrűk Ura. 3. köt. Ford. Göncz Árpád, Bp., Európa, 1995. 403. p.)

Megmaradt? Megtartották?

Jegyzetek

1. Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (1923–1945); Országos Könyvtári Központ (1945–1952); Népkönyvtári Központ (1949–1954), OSZK Módszertani osztály (1952–1959); OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ (1959–2000).
2. Könyvtári Intézet (1997. évi CLX. sz. kulturális törvény alapján 2000. március 24-én a Művelődési Közlöny 2000/26.

számában megjelent a 6/2000. (III. 24.) NKÖM rendelet a Könyvtári Intézet jogállásáról.

3. Például: GEREBEN Ferenc (Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2010. 6. sz.), NAGY Attila (Könyv és Nevelés: http://epa.oszk.hu/01200/01245/00033/bm2_0701.htm), FOGARASSY Miklós (Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2003. 10., 12., 2004. 3., 4., 9., 12. sz.) visszaemlékezései; „Az olvasó” című Lakatos András tiszteletére készült kötetből (Bp. : Osiris, 2009.) Fogarassy Miklós, Kenedi János, Nóvé Béla írásai stb.
4. SEBESTYÉN Géza: Mit várhatnak a könyvtárak a Könyvtár-

- tudományi és Módszertani Központtól? = A Könyvtáros, 10. évf. 1959. 5. sz. 321–325. p.
5. Sebestyén Géza az OSZK főigazgató-helyettese is volt. Egyéb elfoglaltságai miatt 1962-ben átadta a KMK vezetését Barabási Rezsőnek.
 6. Havasi Zoltánról, a szegedi József Attila Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának igazgatójáról van szó.
 7. Ekkor a Művelődési Minisztérium Közgújteményi főosztályát Bíró Vera, a Könyvtári osztályt Kondor Istvánné vezette.
 8. Bereczky László 1970. március 1-jétől lett a Tudományos és szakkönyvtárak módszertani osztályának vezetője, 1972-ben az Új Könyvek felelős szerkesztője.
 9. 1970. március 1-jén a KMK szervezeti egységei: Olvasáskutatási osztály (vezetője Gerő Zsoltné); Hálózatfejlesztési osztály (vezetője: Szente Ferenc); Új Könyvek Szerkesztősége (vezetője: Iszlai Zoltán); Tudományos és szakkönyvtárak módszertani osztálya (vezetője: Bereczky László); Tájékoztatási és dokumentációs osztály (mb. vezetője: Szilágyi Tibor); Oktatási osztály (vezetője: Vadász Ferencné). 1972 végén Bereczky László az Irodalompropaganda osztály, Gerő Zsoltné a Tájékoztatási osztály, Horváth Tibor a Tudományos és szakkönyvtárak módszertani osztálya, Kamarás István pedig az Olvasáskutatási osztály vezetője lett. (Kronológia... 1. köt. 327–328. p. Összeáll. Gerő Gyula. Bp. : OSZK 2009.)
 10. Például: Bóday Pál, Fodor András, Fogarassy Miklós, Iszlai Zoltán, Kulcsár Szabó Ernő, Sebő Ferenc, Szilágyi Tibor, Vargha Balázs stb.
 11. Például: Feimer Ágnes, Hegyközi Ilona, Heit Gábor, Hölgyesi Györgyi, Jordán Katalin, Kovács Katalin, Léces Melinda, Orbán Éva, Rácz Ágnes, Sarlós Vera stb.
 12. Például: Bartos Éva, Bobokné Belányi Beáta, Bóday Pál, Bereczky László, Cholnoky Győző, Csoboth Attila, Gereben Ferenc, Havas Katalin, Heit Gábor, Horváth Tibor, Iszlai Zoltán, Kamarás István, Katsányi Sándor Sárdy Péter, Sebő Ferenc, Somorjai Ildikó, Sövényházi Csilla, Szabó Sándor stb.
 13. Mindannyiunk tanítómestere Sallai István (1911–1979), aki haláláig tiszteletbeli igazgatója volt a KMK-nak, főosztályvezetői beosztásban.
 14. Például Polónyi Péter, Józsa Péter, Tánczos Gábor, később Kenedi János, Radnóti Sándor, Szilágyi Sándor, Nóvé Béla stb.
 15. Sallai Istvánról van szó.
 16. SALLAI István – VARGHA Balázs: A szabadpolcos közművelődési könyvtár. Bp. : OSZK KMK, 1963. 139 p.
 17. Pl. a Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom c. referáló lapban a külföldi szakirodalomról, a HLISA és VELBI referáló lapban a hazai terméstről angolul és oroszul, a Könyvtári Figyelő Kitekintés rovatában tömörítések, fordítások, szemle tanulmányok formájában.
 18. Ld. PAPP István: Ha halkán szól a zene, akkor is lehet táncolni. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 8. évf. 1999. 1. sz. 3–15. p. „A magam részéről Széchenyi-szindrómának nevezem azt a jelenséget, ha valaki konfrontálódik a saját elmaradottsága és a mások haladottsága közötti különbséggel, s bár tudomásul veszi személyi és anyagi erőforrásainak korlátozottságát, a lehetőségek határai között mindent elkövet, a közte és a nála fejlettebb közötti különbség csökkentésére. És nem veszi kedvét akkor sem, ha egyelőre nincs radikális kilitás arra, hogy rövid idő alatt átütő sikert érjen el. (i.m. 3–4. p.)
 19. Pl. a Nemzetiségi könyvek; Új Könyvek. Idegen nyelvű könyvek; Új Könyvek. Nemzetiségek anyanyelvi irodalma füzeteiben, ill. a nemzetiségi irodalomról készült törzsanyag-jegyzékekben.
 20. 1964-ben Budapesten rendezték meg a szocialista országok módszertani központjainak értekezletét, amelyen Bóday Pál a Tájékoztatási és dokumentációs osztály vezetőjeként vett részt, és javasolta a résztvevőknek a könyvtártudomány és dokumentáció irodalmának közös, nemzetközi feltárási rendszerben történő kialakítását. Bővebben erről ld. Pogány György írását e számban.
 21. A KMK-ból öten (Bartos Éva, Gereben Ferenc, Kamarás István, Nagy Attila és Fogarassy Miklós) írták alá 1979-ben a Charta vezetői bebörtönzése elleni tiltakozó leveleket. A retorzió nem maradt el. A történet vége, hogy 2009-ben az „ötök” megkapták a Füzeki István-emlékérmet. Erről ld. még e számban Péterfi Rita írását.
 22. Bereczky László szócavarásainak egyike.
 23. KMK= A betűszó a közveszélyes munkakerülés rövidítése is volt, amely a Kádár-rendszerben büntetést vont maga után.
 24. Menenius Agrippa római szenetáror, Shakespeare Coriolanusában kompromisszum-készségéről, diplomáciai érzékéről ismert bölcsként szerepel. Ld. <http://www.netlexikon.hu/yrk/Fmbgne/12593>
 25. Részletes kifejtését ld. Hangodi Ágnes tanulmányában e szám írási között.
 26. A vitáról ld. http://www.ki.oszk.hu/old/dok/megjelentirasok_etikaikodex.rtf
 27. Sallai István: A közművelődési könyvtárügy fejlődési iránya különös tekintettel a magyar közművelődési könyvtárügyre. 2. átdolg. kiad. Bp. 1968, OSZK KMK, 48 p. ; Maga az előterjesztés, amely az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 1968. évi június 19-i békéscsabai ülésére készült, mindössze 20 példányban 51 nyolcadrés oldalas sokszorosításban. A szakmai köztudatban public library vitaként tartják számon.
 28. Futala Tibor javította „fogyaszthatóvá” a szöveget (ld. Futala visszaemlékezését a Könyvtári Figyelő 1999. 2. számában.)
 29. Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez (1972), Alapelvek és követelmények a szakszervezeti könyvtárak távlati fejlesztéséhez (1971), Irányelvek a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására (1971), A közművelődési könyvtári ellátás. Irányelvek a távlati tervezéshez (1973), Irányelvek a főiskolai könyvtárak fejlesztésére (1975).
 30. A Gyorstájékoztató magyar és külföldi sorozata, amelyekből a MAKSZAB (Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája) és a KDSZ (Könyvtári Dokumentációs Szakirodalom) fejlődött ki.

31. Bóday Pál könyvtártudományi „világbiográfiai tervének” szellemiség a KMK 1967-es felülvizsgálata elismerte, de megvalósítását nem tartotta reálisnak.
32. A KDSZ azzal segítette a könyvtárosokat, hogy a Könyvtártudományi Szakkönyvtár kurrens külföldi folyóiratait tárta fel referátumok és címfordítások formájában az idegen nyelvet nem tudók számára.
33. A Könyvtári Figyelő 1969 és 1991 között szerepeltette borítóján az OKDT (OKT)-t, és vállalta az előterjesztések közlését.
34. Könyvtári Figyelő. Repertórium. 1955–1974. Összeáll. Szinainé László Zsuzsa. Bp. : KMK, 1978.
35. 1967-ben készült el a tárgyszójegyzék, 1969-től a szakkönyvtár ez alapján folytatta a tartalmi feltárást. A könyvtári és tájékoztatási tézeaurusz tervezet 1976-ban készült el Horváth Magda és Kövendi Dénes munkájaként.
36. Pelejte Tibor a Kapcsolatszervező osztály vezetőjeként kiállítások szervezésével, a Pr és a reprográfia kérdéseivel foglalkozó köteteivel, sajtófigyeléssel, az Eseménynaptár, a Látóhatár bibliográfiai részének szerkesztésével, ill. tanfolyami előadásaival segítette a közönségkapcsolatok fejlesztését. (Pl. Reprográfia és kiadványkészítés, 1973, Könyvtár és irodalom-népszerűsítés, 1975, Könyvtári kalauz. Közhasznú tudnivalók országos és regionális könyvtárakról, 1979, Könyvtárügyi témajavaslatok tömegkommunikációs célokra, 1981. stb.).
37. Pl. Polónyi Péter: Az állományminőség vizsgálatának módszerei (1974), Sonnevend Péter: Szakirodalmi ellátottsági vizsgálatok (1973), Mándy Gábor: A közművelődési könyvtárak állományépítésének minőségi szempontú kutatásához (1976)
38. Tiltott, Túrt, Támogatott – a kommunista kultúrpolitika jellemzője.
39. Új Könyvek. Szakirodalom, Új Könyvek. Idegen nyelvű könyvek. Új Könyvek. Nemzetiségi irodalom. Új Hanglemezek (később: Új hangfelvételek), Új Kották, Új külföldi kézikönyvek
40. Könyvtári kis tükör. Ajánló könyvjegyzék. Fel. szerk. Bereczky László, 1978–
41. Szakkönyvtári kalauz. Tudományos és szakkönyvtárak gyűjtőköri kódexe. Szerk. Bereczky László, Pataky Ernő, 1969.
42. A könyvtárközi kölcsönzés rendszerének vizsgálata. Összeáll. Cholnoky Győző. 1972.
43. Horváth Tibor irányítása mellett a szakkönyvtár dokumentációs munkatársai gyűjtötték a cédulákat. A hatalmas mennyiségű cédulaanyag egy alapos beázás következtében használhatatlanná vált.
44. Sallai István: Egyetemi és főiskolai könyvtárak építési kérdései. Vitaanyag. 1976.; Művelődési épületek. Közművelődési könyvtárak. Tervezési előírások. Építésügyi ágazati szabvány. 1976.
45. Az olvasásszociológia neves francia kutatói Robert Escarpit, Robert Estivals. A Nemzetközi Bibliológiai Társaság (AIB) munkájába Fülöp Géza, Sebestyén György, Rózsa György mellett az Olvasáskutatói osztály kutatója, Lőrincz Judit is bekapcsolódott.
46. Két alapműnek számító tankönyv: Gereben Ferenc – Katsányi Sándor – Nagy Attila: Olvasásismeret, 1979., ill. Gereben Ferenc – Nagy Attila: Olvasás és társdalom, 1992.
47. Az olvasótáborokról ld. még Péterfi Rita tanulmányát e számban.
48. Az első útmutató, az ISBD/M volt, Horváth Magda fordításában, Fügedi Péterné előszavával 1977-ben, melyet sorra követtek a többi például: Kovács Ilona: A könyvek bibliográfiai leírása. Útmutató az MSZ 3424/1-78 tanulmányozásához. Bp. : OSZK KMK, 1980. 54 p.; Tremkóné Meszleny Mária: Mikrofilmlelapok bibliográfiai leírása. Útmutató. Bp. : OSZK KMK, 1980. 79 p. stb., továbbá a különféle címléírás példatárak Vajda Gábor, Varga Ildikó, Rác Ágnes stb. összeállításában.
49. A funkcionális szakmai tervek kidolgozásában Katsányi Sándor, Papp István, Sallai István, Sente Ferenc, Tombor Tibor, Urbán László vettek általában részt. Építésként Havassy Pál, Sebő Ferenc, Szabados László nevét említhetjük. Urbán László tervkatalógust állított össze középfokú közművelődési könyvtárak számára (1977).
50. Pl. A közművelődési könyvtárak zenei részlegei és a zeneoktatási intézmények könyvtárai. Cím- és adattár. Összeáll. Gyimes Ferenc. Bp. : OSZK KMK : MKE, 1976. , SKALICZKI Judit: Zenemű- és hangtári részlegek a közművelődési könyvtárakban. Bp. : OSZK KMK, 1980. Magyar nyelvű zenei könyvek a közművelődési könyvtárakban. Összeáll. Gyimes Ferenc, Bp. OSZK KMK, 1976. ; FÖLDI Egon: A hangtárak létesítésének technikai problémái. Bp. : OSZK KMK : MKE, 1974., Pethes Iván: FZO-ja stb.
51. Régi könyvek és kéziratok. Tanulmánygyűjtemény. Összeáll. Pintér Márta. Bp. : OSZK KMK, 1974.
52. Pl. Javaslat a könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programjára. Irányelvek a VI. ötéves tervidőszakra. Tervezet. Összeáll. Papp István. Bp. OKT, 1980. 61 lev. ; A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programja. Irányelvek a távlati tervezéshez. Összeáll. szerk. Papp István. Bp. : OKT, 1980. 82 p.
53. Például: A gyerekkönyvtári munka. Szerk. Károlyi Ágnes. Bp. : OSZK KMK, 1979., Gyermekirodalom 1965–1975. Ajánló könyvjegyzék. Szerk. Benkő Attiláné. Bp. M. Kv. Kvtérj. Egyes. 1979. ; A gyerekkönyvtári munka segédkönyvei. Ajánló bibliográfia. Szerk. Halmosi Józsefné. Bp. : OSZK KMK : Tatabányai Megyei Könyvtár, 1988. , Ki kicsoda a magyar gyermekirodalomban? 1988. stb.
54. A szerző talán okkal, de vitatható joggal eltekintett szövege lábjegyzetelésétől. A szerkesztőnek azonban az olvasók érdekeit is képviselnie kell, ezért bizonyos pontokon utalásokkal segíti azokat, akiknek a tárgyalt időszak nem személyes élmény, hanem egyre távolodó történet. Akik viszont részletesebben akarják megismerni a KMK viselt dolgait, jól teszik, ha követik a szerző tanácsát, s tanulmányozzák az intézet és munkatársai teljes szakirodalmi termését.